

PRODÁNO PŘES 8 MILIONŮ VÝTISKŮ

Yuval Noah
Harari

Sapiens

Stručné

dějiny
lidstva

Yuval Noah Harari
Sapiens A Brief History of Humankind

Copyright © 2012 by Yuval Noah Harari

© nakladatelství LEDA, s. r. o., 2013
Translation © Anna Pilátová, 2013
ISBN 978-80-7335-388-9 (pdf)

*Věnováno památce mého milovaného otce
Shloma Harariho*

PODĚKOVÁNÍ

Radili mi a pomáhali Sarai Aharoni, Dorit Aharonov, Amos Avisar, Tzafrir Barzilai, Noah Beninga, Tirza Eisenberg, Amir Fink, Benjamin Z. Kedar, Yossi Maurey, Eyal Miller, Shmuel Rosner, Rami Rotholz, Ofer Steinitz, Michael Shenkar, Guy Zaslavsky a učitelé i studenti oddělení světových dějin Hebrejské univerzity v Jeruzalémě. Jim všem děkuji.

Zvláštní poděkování patří Jaredu Diamondovi, který mne uvedl na ta správná místa, a Diegu Holsteinovi, jenž mě k sepsání tohoto příběhu inspiroval.

OBSAH

Část I. KOGNITIVNÍ REVOLUCE	11
1. Bezvýznamný živočich	13
2. Strom poznání	32
3. Den v životě Adama a Evy	55
4. Potopa	81
Část II. ZEMĚDĚLSKÁ REVOLUCE	97
5. Největší podvod v dějinách	99
6. Stavba pyramid	122
7. Přetížená paměť	148
8. Dějiny nejsou spravedlivé	165
Část III. SJEDNOCENÍ LIDSTVA	199
9. Kam míří dějiny	201
10. Vůně peněz	213
11. Vize velkých říší	231
12. Zákon náboženství	256
13. Tajemství úspěchu	289

Část IV. VĚDECKÁ REVOLUCE	299
14. Objev nevědomosti	301
15. Věda a impérium	335
16. Kapitalistické desatero	370
17. Soukolí průmyslu	405
18. Permanentní revoluce	423
19. A žili šťastně až do smrti...	454
20. Konec Homo sapiens	480
Doslov: Zvíře, které se stalo bohem	502
Seznam fotografií	504
Poznámky	506

Část první

KOGNITIVNÍ REVOLUCE

Nástěnné malby v jeskyni Chauvet-Pont-d'Arc v jižní Francii. Tato umělecká díla z doby před 20 000 až 30 000 lety byla vytvořena lidmi, kteří vypadali, přemýšleli i cítili jako my.

BEZVÝZNAMNÝ ŽIVOČICH

Přibližně před 13,5 miliardami let vznikla během takzvaného velkého třesku hmota, energie, čas a prostor. Zkoumáním těchto základních veličin našeho vesmíru se zabývá fyzika.

Asi 300 000 let po svém vzniku se hmota a energie začaly shlukovat do složitých útvarů, kterým říkáme atomy. Spojováním atomů pak vznikly molekuly. O vzniku atomů, molekul a o jejich vzájemném působení pojednává chemie.

Zhruba před 3,8 miliardami let se na planetě zvané Země některé molekuly spojily a vytvořily mimořádně velké a složité struktury, které nazýváme organismy. Studium organismů se věnuje biologie.

Přibližně před 70 000 lety začaly organismy patřící k druhu *Homo sapiens* vytvářet ještě složitější struktury a hodnoty, jejichž souhrnu říkáme kultura. O vývoji lidských kultur vyprávějí dějiny.

Průběh dějin zásadním způsobem ovlivnily tři revoluce. Kognitivní revolucí před asi 70 000 lety dějiny začaly, zemědělskou přibližně před 12 000 lety nabraly nové tempo a vědecká revoluce, která začala před pouhými 500 lety, by možná

mohla dějiny ukončit a stát se počátkem něčeho zcela jiného. Tyhle tři události zásadně ovlivnily celé lidstvo a všechny ostatní organismy na Zemi.

* * *

Lidé tu byli už dávno před začátkem dějin. Primáti velmi podobní současným lidem se objevili před 2,5 miliony let, ale po bezpočet generací nijak nevynikali nad jinými živočichy, s nimiž sdíleli životní prostředí.

Kdybyste se před dvěma miliony let vydali ve východní Africe na procházku, dost možná byste narazili na povědomé lidské postavy: matky úzkostlivě objímající novorozence, hloučky bezstarostných dětí hrajících si v blátě, pubescenty vzpouzející se společenským zvyklostem, unavené starce toužící po klidu, drsné chlapáky snažící se zaujmout místní krásku i moudré staré ženy, které to všechno viděly už stokrát. Tito pravěcí lidé milovali, hráli si, navazovali pevná přátelství a soutěžili o moc a postavení – ale totéž činili i šimpanzi, pavíani nebo sloni. Nebylo na nich nic výjimečného. Nikdo, člověka nevyjímaje, neměl ani tušení, že se potomci pravěkých lidí budou jednou procházet po Měsíci, rozbíjet atom, luštit genetické kódy nebo zaznamenávat dějiny. Naši předci byli bezvýznamní živočichové, kteří své životní prostředí neovlivňovali o nic víc než gorily, svatojánské mušky nebo medúzy.

Biologové třídí organismy podle druhů. U živočichů platí, že pokud se mohou mezi sebou pářit a z jejich spojení se rodí plodní potomci, patří ke stejnému druhu. Kůň a osel mají nepříliš vzdáleného společného předka a sdílí celou řadu tělesných znaků. Dokonce je lze přimět k páření, ale jejich potomstvo, muly, je neplodné. Z toho plyne, že jsou příslušníky

jiných druhů. Naproti tomu buldok a kokršpaněl, ačkoli se od sebe na první pohled nápadně liší, mohou spolu kopulovat a jejich štěňata, až povyrostou, také mohou mít s jinými psy mladé, protože jsou příslušníky stejného druhu: jsou to psi.

Druhy, které se vyvinuly ze společného předka, jsou sdruženy do rodu (latinsky *genus*, množné číslo *genera*), a tak například lvi, tygři, levharti a jaguáři jsou různými druhy rodu *Panthera*. Biologové dávají organismům latinská jména složená ze dvou částí, a to jména rodu a druhu. Tak například lev se nazývá *Panthera leo*, kde *leo* je druh rodu *Panthera*. Dokonce lze předpokládat, že čtenář této knihy je *Homo sapiens* – patří tedy do druhu *sapiens* (moudrý) rodu *Homo* (člověk).

Rody se dále seskupují do čeledí, jako jsou kočkovití (kam patří lvi, gepardi i kočky domácí), psovité (vlci, lišky, šakali) nebo slonovité (sloni, mamuti, mastodonti). Všichni příslušníci dané čeledi pocházejí z jednoho předka-zakladatele, tedy z jedné konkrétní samice či samce. A tak všechny kočkovité šelmy – od nepatrného domácího koťátka až po zuřivého lva – jsou potomky společného kočkovitého předka, který žil přibližně před 25 miliony let.

Homo sapiens má také svou čeleď. Tato banální skutečnost bývala jedním z přísně střežených tajemství dějin. *Homo sapiens* sám sebe dlouho vnímal jako tvora zcela izolovaného od ostatních živočichů, jako sirotka bez příbuzenstva, bez sourozenců či bratranců, a především bez rodičů. Ale tak to není. Ať se nám to líbí, nebo ne, jsme příslušníky velké a neobyčejně hlučné čeledi, neboť mezi naše blízké žijící příbuzné patří šimpanzi, orangutani a gibboni. Šimpanzi jsou nám nejbližší. Před pouhými 6 miliony let měla jedna opice dvě dcery: jedna se stala předkem všech šimpanzů, druhá pak naší praprababičkou.

Kostlivci ve skříni

Homo sapiens ale má ještě jedno nepříjemné tajemství. Nejenže máme mnoho necivilizovaných bratranců a sestřenic, ale byla doba, kdy jsme měli i mnoho bratrů a sester. Titul „lidé“ jsme si vyhradili sami pro sebe, ale v minulosti žilo na Zemi více lidských druhů. Lidé – živočichové rodu *Homo* – se ve východní Africe vyvinuli přibližně před 2,5 miliony let z rodu hominidů zvaného *Australopithecus* čili jižní opice. Zhruba před dvěma miliony let několik takových pravěkých mužů a žen opustilo domov, vydalo se do světa a osídlilo rozsáhlá území severní Afriky, Evropy a Asie. A protože přežití v zasněžených lesích severní Evropy vyžadovalo jiné vlastnosti, předpoklady a schopnosti než život v dusných pralesích Indonésie, začala se lidská populace rozvíjet různými směry. To vedlo ke vzniku odlišných druhů a každému z nich pak vědci dali nové honosné jméno.

V Evropě a v západní Asii se vyvinul druh *Homo neanderthalensis* (člověk z údolí Neanderthal), o jehož příslušnících mluvíme jako o neandrtálcích. Byl mnohem mohutnější a svalnatější než naši současníci a dobře se přizpůsobil chladnému podnebí Eurasie doby ledové. Na indonéské Jávě žil *Homo soloensis* (člověk z údolí řeky Solo), vybavený k životu v tropech, a jinde v Indonésii – na malém ostrově Flores – přebývali lidé, jež bulvární tisk popisuje jako „hobity“, ale vědci je pojmenovali *Homo floresiensis*. Tito oštěpy vyzbrojení trpaslíci dosahovali maximální výšky jednoho metru a vážili

pouhých 25 kilogramů. Nebyli to ale žádní zbabělci: lovili dokonce slony, i když nutno dodat, že tito sloni patřili k trpasličímu druhu. Širé asijské pláně pro změnu obýval *Homo erectus*, čili člověk vzpřímený, druh, který existoval po dobu 1,5 milionu let, což z něj činí vůbec nejdéle žijící lidský druh.

V roce 2010 se z hlubin zapomnění vynořil další ztracený sourozenec, když vědci v jeskyni Denisova na Sibiři objevili zkamenělou prstní kůstku. Genetická analýza ukázala, že prst patří neznámému lidskému druhu, a tak byl pojmenován *Homo denisova*. A kdovíkolik dalších příbuzných se ještě skrývá v různých jeskyních, na odlehlých ostrovech i v nehostinných klimatických pásmech a čeká na objevení.

Zatímco se v Evropě a v Asii vyvíjely tyto lidské druhy, evoluce se nezastavila ani ve východní Africe. Z kolébky lidstva povstala řada dalších druhů, například *Homo rudolfensis*, člověk od Rudolfova jezera, *Homo ergaster*, člověk pracující, a nakonec i náš vlastní druh, který jsme poněkud neskromně nazvali *Homo sapiens*, člověk moudrý.

Některé tyto druhy byly statné, jiné trpasličí. Některé se staly obávanými lovci, jiné mírumilovnými sběrači rostlin. Některé žily na jediném ostrově, jiné – a byla jich celá řada – se rozšířily po celých kontinentech. Všechny však patřily k rodu *Homo*. Byli to lidé.

Je běžný omyl, že si tyto druhy představujeme, jako by byly seřazené do jedné rodové linie, kde *ergaster* dal vzniknout druhu *erectus*, ten se vyvinul v neandrtálce a ti zplodili nás. Takový lineární model budí klamnou představu, že na Zemi v každém daném okamžiku žil jen jeden typ člověka a že všechny dřívější druhy byly jen staršími modely nás samých. Ve skutečnosti v době před 10 000 až 2 miliony let byla naše

planeta domovem několika lidských druhů zároveň. A proč by tomu tak nemělo být? I dnes existují různé druhy lišek, medvědů a prasat. Před 100 000 lety po světě chodilo nejméně šest různých lidských druhů. Nikoli naše mnohodruhová minulost, ale současná výlučnost je zvláštní – a možná nás i z něčeho usvědčuje. *Homo sapiens* má totiž dobrý důvod k potlačování vzpomínek na své předky.

Cena za myšlení

Lidské druhy se od sebe sice v mnohém liší, ale několik charakteristických vlastností sdílí. Především mají v porovnání s jinými živočichy neobyčejně velký mozek. Savec vážící 60 kilo má mozek o velikosti 200 kubických centimetrů, ale mozek šedesátikilového *Homo sapiens* má 1200 až 1400 kubických centimetrů. Mozek prvních mužů a žen před 2,5 miliony let byl sice o něco menší, ale ve srovnání třeba s leopardem stejné váhy byl velký. A jak se lidé vyvíjeli, tento rozdíl se stále zvětšoval.

Nám připadá naprosto samozřejmé, že evoluce dala přednost větším mozkům. Svou vysokou inteligenci máme tak rádi, že jednoduše předpokládáme, že čím větší mozek, tím lépe. Kdyby to tak ale chodilo v přírodě, pak by v čeledi kočkovitých byly i takové kočky, které by uměly počítat integrály. Proč je ale rod *Homo* v celé zvířecí říši jediný, který se objevil s tak ohromným nástrojem na myšlení?

Vždyť velký mozek klade na tělo velké požadavky. Je těžký a špatně se nosí, zvláště když je chráněn masivní lebkou. Je i velmi těžké ho žít. Mozek *Homo sapiens* sice představuje přibližně jen 2–3 procenta celkové tělesné hmotnosti, jenomže spotřebuje 25 procent tělesné energie (v klidovém stavu). Jen pro srovnání, mozek ostatních primátů spotřebuje jen 8 procent klidové tělesné energie. Za nástroj myšlení museli pravěcí lidé zaplatit hned dvakrát: trávili více času hledáním potravy a jejich svalstvo se začalo zmenšovat a sláblo. Jako

vláda, která přesouvá peníze z konta obrany na konto vzdělání, lidé přesunuli energii z bicepsů na neurony. Sotva se dá předpokládat, že je to dobrá strategie pro přežití v savanách. Šimpanz sice v diskuzi s *Homo sapiens* nikdy nezvítězí, ale může člověka roztrhat jako hadrovou panenku.

Přesto se to ale muselo vyplatit, jinak by lidé s velkým mozkiem nepřežili. V čem vlastně spočívala výhoda velkých mozků, které nahradily ztrátu svalové hmoty? Ve věku Alberta Einsteina to asi zní hloupě, ale musíme si uvědomit, že Einstein je teprve nedávný fenomén. Po více než dva miliony let se lidské neuronové sítě zvětšovaly, i když lidé kromě několika pazourkových nožů a špičatých klacků neměli nic, čím by se mohli chlubit. Evoluce lidského mozku je ještě podivnější než vznik nepraktického pavího ocasu nebo těžkého jeleního paroží. Proč se na to vynakládala taková námaha? Upřímně řečeno, nevíme.

Dalším charakteristickým lidským rysem je vzpřímená chůze po dvou končetinách. Vestoje se dá lépe rozhlížet po savaně a lépe se pátrá po zvířatech či nepřátelích, paže se uvolní k jiným účelům a umožní házet kamením nebo dávat znamení. Čím více toho ruce zvládly, tím úspěšnější byl jejich majitel a vývoj vedl ke zvýšené koncentraci nervů a jemného svalstva v prstech i na dlaních. Proto jsou lidé schopni provádět velmi složité ruční práce, především vyrábět a užívat důmyslné nástroje. První důkazy o výrobě pracovních pomůcek pocházejí z doby přibližně před 2,5 miliony let a nástroje jsou také základním vodítkem, podle něhož archeologové pravěké lidi rozpoznávají.

Vzpřímená chůze má ale i své nevýhody. Kostra primátů se po miliony let vyvíjela tak, aby podpírala bytost, která

chodí po čtyřech končetinách a má relativně malou hlavu. Přizpůsobit ji vzpřímenému postoji nebylo nijak jednoduché, zvláště když tento podpůrný systém měl nést tak neobyčejně velkou hlavu. Lidstvo za svůj široký rozhled a zručné ruce zaplatilo bolestmi zad a ztuhlým krkem.

Ženy zaplatily ještě vyšší cenu. Vzpřímená chůze vyžaduje užší boky, čímž se zúžil porodní kanál – a to právě v době, kdy se hlavičky dětí začínaly zvětšovat. Smrt při porodu se pro lidské samice stala nezanedbatelným rizikem. A tak ženy, které rodily v době, kdy hlava a mozek dítěte byly ještě relativně malé a tvárné, měly větší šanci přežít a mít další děti. Přirozeným výběrem se upřednostnil dřívější porod a lidé se ve srovnání s jinými živočichy skutečně začali rodit předčasně. Novorozenci jsou proto jaksi „nedopečení“ a mnohé základní životní funkce jsou u nich nevyvinuté.

Hříbě umí už chvíli po porodu klusat a kotě opouští svou matku a začíná se starat samo o sebe jen několik týdnů po narození. Naproti tomu lidská mláďata jsou bezmocná – ochranu, potravu i výchovu jim po řadu let musejí poskytovat dospělí.

Tato skutečnost se zasloužila o rozvoj sociální dovednosti lidstva, přispěla však i k jeho sociálním problémům. Osamělé matky by nemohly nasbírat dost potravy pro sebe a své potomky, kdyby musely s sebou nosit plačící děti. Výchova dětí vyžadovala stálou pomoc rodiny i sousedů a musel se do ní zapojit celý kmen. Vývoj zvýhodňoval jedince, kteří uměli vytvářet silné společenské vazby. Jelikož se lidé rodí nevyvinutí, musí se vzdělávat a socializovat mnohem víc než jiní živočichové. Většina savců se dostane ven z dělohy jako glazovaná keramika z pece: každý pokus o dotvarování by jim škodil.

Lidská mláďata ale vstupují do světa jako roztavené sklo ze sklářské pece: dají se až překvapivě jednoduše táhnout, točit a různě tvarovat. Proto můžeme z dětí vychovat křesťany nebo buddhisty, kapitalisty nebo socialisty, válečníky či osoby mírumilovné.

* * *

Běžně předpokládáme, že užívání nástrojů, vynikající schopnost učení i složitá organizace společnosti poskytují lidstvu velké výhody. Mohli bychom si myslet, že právě díky nim jsme se stali nejmocnějšími tvory na Zemi. Lidé však měli tyto výhody i po celé dva miliony let a přesto byli slabým a okrajovým druhem. Kdybychom v té době sečetli příslušníky všech lidských druhů dohromady, zjistili bychom, že jich mezi indonéským souostrovím a Iberským poloostrovem žil sotva milion. Vlastně jen mezi ostatními živočichy taktak přežívali. Žili v neustálém strachu z šelem, lovili jen nevelká zvířata a drželi se při životě hlavně díky sběru rostlin, konzumaci hmyzu a dojídaní mršin, které opustili silnější masožravci.

První kamenné nástroje se většinou užívaly na rozbíjení kostí, aby se z nich dal získat morek. Někteří vědci se dokonce domnívají, že právě tohle byla naše původní ekologická činnost. Jako se datel specializuje na vybírání hmyzu z kůry stromů, tak i první lidé se zaměřili na vyjídání morku z kostí. Proč právě morek? Inu, představte si, že pozorujete smečku lvů, která právě požívá žirafu. Musíte trpělivě počkat, dokud neskončí. Ale ani pak nejste na řadě, protože zbytky přicházejí dojídat hyeny a šakalové – a s těmi se také nechcete dostat do křížku. Teprve až všichni odejdou, odvážíte se k mršině.

Opatrně se rozhlédnete a pak se pustíte do jediné požitelné tkáně, která tam ještě zůstala.

Takový je klíč k porozumění našim dějinám i mentalitě. Rod *Homo* byl až donedávna v potravinovém řetězci někde uprostřed. Po miliony let lovil jen menší zvířata, sbíral rostliny a hmyz a byl loven většími šelmami. Teprve před 400 000 lety si několik lidských druhů troufalo na velkou zvěř a až v posledních 100 000 letech – s nástupem *Homo sapiens* – se člověk vyšvihl na vrchol potravinového řetězce.

Tento pozoruhodný skok měl však dalekosáhlé důsledky. Lidé nebyli zvyklí být na špičce pyramidy a nebyli tomu přizpůsobeni. Jiní živočichové, jako lvi a žraloci, se do takového postavení vyvíjeli po miliony let. Lidstvo ale dosáhlo vrcholu takřka přes noc a nemělo čas, aby se přizpůsobilo. Důsledkem tak rychlého vzestupu je řada historických pohrom, od ničivých válek až k závažnému poškozování ekosystému. Lidstvo není smečka vlků, která se zmocnila tanků a nukleárních zbraní, ale podobá se spíš stádu ovcí, které se prazvláštním řízením naučilo vyrábět zbraně a ovládat atom. A ozbrojené ovce jsou mnohem nebezpečnější než ozbrojení vlci.

Kuchaři

Významným krokem při cestě na vrchol bylo ovládnutí ohně. Nevíme přesně kdy, kde a jak se to podařilo, ale už přibližně před 300 000 lety někteří lidé užívali oheň každý den. Získali tak spolehlivý zdroj světla a tepla a smrtící zbraň proti netrpělivě obcházejícím lvům. Netrvalo dlouho, lidé přešli z obrany do útoku a začali se věnovat první masové činnosti – vypalování lesů. Když les dohořel, procházeli tihle podnikatelé doby kamenné doutnajícími zbytky porostu a sbírali ohořelá zvířata, ořechy a hlízy. Pak přišli první developeři. Pečlivě řízený požár buše proměnil neprůchodné a neúrodné houštiny v prvotřídní travnaté pláně oplývající zvěří. Ale to nejlepší, co oheň umožnil, byla úprava pokrmů.

Vaření a pečení zpřístupnilo lidstvu celý nový segment v supermarketu přírody. Potraviny v přirozeném stavu nepoživatelné, jako obilí, rýže a brambory, se časem staly základem našeho jídelníčku. Oheň změnil nejen chemické složení potravy, ale i její biologické vlastnosti. Usmrtil bakterie a parazity, kterými se syrové potraviny hemží. Lidé mohli lépe sežvýkat a strávit své oblíbené pokrmy – ovoce, ořechy, hmyz i mršiny. Takový šimpanz tráví žvýkáním potravy až pět hodin denně, ale člověku, který si pokrm tepelně upraví, na to stačí pouhá hodina.

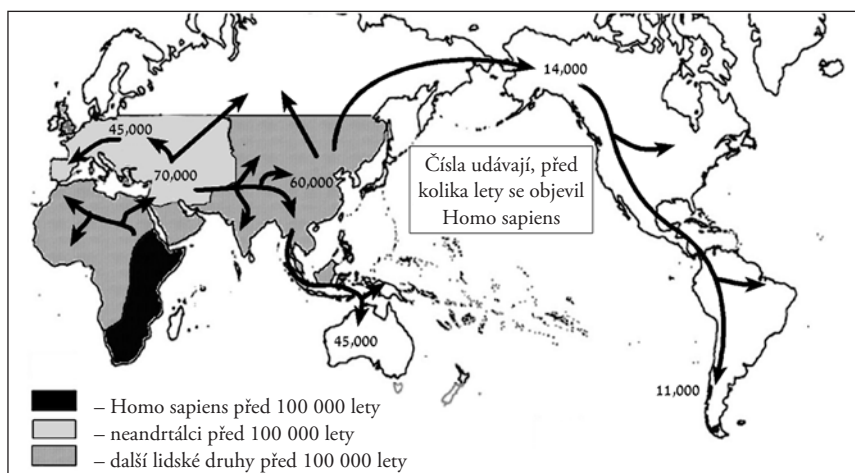
Lidé teď jedli mnohem více různých potravin, věnovali jídlu méně času a vystačili si s menšími zuby a kratšími střevy. Někteří vědci se dokonce domnívají, že to mělo zásadní vliv

na zkrácení střevního traktu a zvětšení lidského mozku. Jak dlouhá střeva, tak i velké mozky totiž spotřebují ohromné množství energie, takže je obtížné mít obojí. Zkrácením střev a snížením energetických nároků tak možná náhodný objev kuchyně otevřel cestu velkým mozům neandrtalců a *Homo sapiens*.¹

Oheň také vytvořil první výrazný rozdíl mezi člověkem a ostatními živočichy. Skoro u všech zvířat závisí síla na tělesných vlastnostech, na síle svalů, velikosti zubů či rozpětí křídel. Ačkoli zvířata mohou využívat vítr či vodní proudy, nad přírodním prostředím nevládnou a jsou omezena jeho fyzikálními vlastnostmi. Orel sice pozná, že vletěl do sloupce ohřátého vzduchu stoupajícího od zemského povrchu, rozptáhne křídla a nechá se nadnášet, nerozpozná však, kde se nachází další takový sloupec, a maximální váha, kterou unese, je omezena stavbou jeho těla, rozpětím křídel. Jakmile člověk ovládl oheň, získal kontrolu nad poslušnou a potenciálně neomezenou silou. Na rozdíl od orla si mohl vybrat, kdy a kde oheň zapálí, a mohl ho použít k různým účelům. Moc ohně není nijak omezena stavbou, strukturou či silou lidského těla. Jediná žena se zapáleným klackem mohla během několika hodin spálit celý les. Ovládnutí ohně bylo předehrou k budoucím událostem a v nemalé míře i prvním krokem k atomové bombě.

Strážcem bratrů svých

Kde žili první *Homo sapiens*? Přesnou odpověď neznáme, máme jen různé teorie, ale většina vědců má za to, že už před 150 000 lety se ve východní Africe vyskytovali lidé jako my, alespoň po anatomické stránce. Kdyby se tělo tehdejšího člověka dostalo na dnešní prosekturu, patolog by nezjistil nic neobvyklého. Vědci se také shodují na tom, že *Homo sapiens* doputoval z východní Afriky do Arábie před přibližně 70 000 lety a z Arábie se rychle rozšířil po euroasijském kontinentu.

Mapa 1. *Homo sapiens* se šíří po celé zeměkouli.

V době, kdy se *Homo sapiens* dostal až do Arábie, byla většina Eurasie už osídlena jinými lidmi. Co se s nimi stalo?

Máme dvojí možnou odpověď. První je teorie křížení, která vypráví pikantní příběh o vzájemné přitažlivosti a navazování sexuálních vztahů. Jinými slovy tvrdí, že když se afričtí

přistěhovalci začali rozbíhat po světě, brali si do postele každou ženu, na kterou narazili. Proto populace *Homo sapiens* v různých částech světa vděčí za část svých genů – a tedy i za některé tělesné a kognitivní znaky – svým příbuzným z jiných lidských druhů.

Druhé vysvětlení, takzvaná teorie vytačení, vypráví podstatně odlišný příběh o nesourodosti, odporu a možná i genocidě. Nově příchozím z Afriky se starousedlíci ani trochu nelíbili. Možná mezi nimi sice několikrát k nějakému styku došlo, ale z takového spojení už pravděpodobně nevznikl plodný potomek, protože genetický rozdíl mezi oběma populacemi byl příliš velký. Novousedlíci dost možná všechny podivně vypadající konkurenty, na které narazili, prostě pobili. Podle této teorie starší obyvatelstvo zmizelo, aniž by po sobě zanechalo genetickou stopu, a všechny současné lidské rody pocházejí výhradně z Afriky, odkud jejich předkové odešli před 70 000 lety.

Rozdíl mezi těmito dvěma teoriemi je velmi podstatný. Z evolučního hlediska je totiž 70 000 let velmi krátká doba. Pokud je teorie vytačení správná, pak mají všichni lidé stejnou genetickou výbavu a rasové rozdíly mezi nimi jsou zanedbatelné. Pokud má ale pravdu teorie křížení, pak genetické rozdíly mezi Afričany, Evropany a Asiaty mohou být i statisíce let staré. Rasisty by jistě potěšilo zjištění, že dnešní Indonésané mají jedinečné geny druhu *florensis*, zatímco Číňané mají odlišné geny druhu *erectus*.

Důkazy nejsou jednoznačné, stále vycházejí na světlo nová fakta a provádějí se další pokusy, a tak se experti kloní na tu či onu stranu. Spory se vedou zejména o neandrtálce. Byli sice svalnatější a lépe přizpůsobení chladnému podnebí

než my, ale velikost jejich mozku byla srovnatelná s naším. Užívali nástroje a oheň, byli vynikajícími lovci a zřejmě i pohřbívali své mrtvé a starali se o staré a nemocné členy své tlupy. Archeologové objevili kosti neandrtálců, kteří přežívali řadu let s těžkým tělesným postižením, z čehož plyne, že se o ně příbuzní museli starat. Když se ale na jejich území rozšířil *Homo sapiens*, začali mizet, až nakonec vymřeli. Poslední neandrtálci, o nichž z kosterních nálezů víme, žili na jihu Španělska zhruba před 30 000 lety. Z hlediska evoluce je to prakticky včera večer.

Podle teorie křížení se skupiny Sapiens a neandrtálců mísily, až nakonec obě populace splynuly. Je-li to pravda, tak neandrtálci nevymřeli, protože přežívají v genech dnešních Evropanů. Zastánci teorie vytlačení ale tvrdí, že Sapiens a neandrtálci měli rozdílnou stavbu těla, jiné sexuální návyky a zřejmě i jiný tělesný pach. Nebyla proto mezi nimi sexuální přitažlivost. A i kdyby se neandrtálec Romeo zamiloval do Sapiens Julie anebo si Sapiens Šalamoun pořídil harém zotročených neandrtálských žen, jejich děti by nemohly mít potomky. Tyto dvě populace zůstaly oddělené, a když neandrtálci vymřeli – nebo byli vyvražďeni – jejich geny odešly ze světa s nimi.

V posledních desetiletích je teorie vytlačení obecně přijímána a považována za standardní. Pevně se opírá o archeologické nálezy a je také politicky korektnější: vědci nechťejí otevírat Pandořinu skříňku rasismu tvrzením, že mezi současnými lidskými populacemi existují významné genetické rozdíly. Situace se podstatně změnila v roce 2010, když byla po čtyřech letech práce zveřejněna mapa neandrtálského genomu. Genetikům se podařilo získat z fosilií natolik nepoškozenou

DNA, že bylo možné provést obecné srovnání mezi dnešními lidmi a jejich svalnatými předky. Výsledky vědeckou komunitu překvapily. Ukázalo se totiž, že 4 procenta genů lidských populací na Blízkém východě a v Evropě pocházejí přece jen od neandrtálců. Není to nijak závratné číslo, ale není ani zanedbatelné. Další šok přišel o pár měsíců později, když DNA získaná z fosilního prstu z jeskyně Denisova ukázala, že tento druh člověka sdílel dokonce 6 procent svých genů se současnými Melanésany a původními obyvateli Austrálie!

Pokud jsou tyto výsledky závazné – a musíme si uvědomit, že výzkum stále pokračuje a další objevy by mohly dnešní závěry nejen potvrdit, ale i pozměnit – pak zastánci teorie křížení měli do jisté míry pravdu. To ale neznamená, že teorie vytlačení je zcela mylná. O nějakém „splnutí“ sapiens s ostatními lidskými druhy se sice mluvit nedá, ale neandrtálci a denisované do dnešního genofondu přece jen malým dílem přispěli. A i když rozdíly mezi lidskými druhy nebránily plodnému spojení, byly přesto natolik výrazné, aby taková spojení byla vzácná (a možná i brutální).

Pokud se neandrtálci nevmísili mezi Sapiens, kam vlastně zmizeli? Podle jedné teorie vymřeli, protože kvůli *Homo sapiens* ztratili dobré podmínky k životu. Představte si tlupu Sapiens, která se dostane někde do balkánského údolí, kde po tisíce let žijí a loví zvířata neandrtálci. Nově příchozí začnou lovit jeleny, sbírat ořechy a bobule, které tvoří základ neandrtálského jídelníčku. Sapiens ale mají vyspělejší pracovní a organizační postupy, jsou výkonnějšími lovci a sběrači, takže jich přibývá a obsazují stále větší území. Méně vynalézaví neandrtálci začínají zápasit s nedostatkem potravy, populace se pomalu snižuje, až nakonec mizí.

Anebo, a to je další možnost, soutěž o zdroje přerůstá do násilí a genocidy. Sapiens nejsou nijak tolerantní. I v naší době stačí k vražedné nenávisti mnohdy malý rozdíl v barvě pleti, v nářečí či náboženství. Byli snad pravěcí Sapiens snášenlivější k tak nápadně odlišnému lidskému druhu? Kontakt mezi Sapiens a neandrtálci tak možná vedl k první velké etnické čistce v dějinách.

Ať je tomu jakkoli, neandrtálci zůstávají jednou z nejzajímavějších křížovatek dějin. Jen si představte, jak by to tu vypadalo, kdyby neandrtálci přežili. Jaké kultury, společnosti a politické režimy by vznikly ve světě, kde by vedle sebe žily různé lidské druhy? Jak by se vyvíjela různá náboženství? Psalo by se v knize Genesis, že neandrtálci jsou potomky Adama a Evy? Zemřel by Ježíš i za jejich hříchy a vyhradil by Korán místo v ráji všem spravedlivým bez ohledu na druh? Mohli by neandrtálci sloužit v římských legiích a být úředníky ve složité státní správě císařské Číny? Pokládala by americká Deklarace nezávislosti za samozřejmou pravdu, že všichni lidé čeledi *Homo* byli stvořeni jako sobě rovní? Volal by Karel Marx po spojení proletariátu všech lidských druhů?

Během posledních 30 000 let si *Homo sapiens* zvykl být jediným člověkem, takže si jinou možnost stěží dovedeme představit. Díky nepřítomnosti bratrů a sester jsme mohli sami sebe přesvědčit, že jsme dokonalý druh a že mezi námi a živočišnou říší zeje propast. Když Charles Darwin naznačil, že *Homo sapiens* je prostě jen jeden z živočišných druhů, vyvolal pobouření. Dodnes tomu mnozí odmítají věřit. Kdyby neandrtálci přežili, také bychom si mysleli, že jsme absolutně jiný druh? Možná právě proto naši předci neandrtálce smetli.

Byli nám příliš podobní, než abychom je mohli ignorovat, a příliš odlišní, než abychom je uměli tolerovat.

* * *

Ať už to je či není vina *Homo sapiens*, jisté je, že nedlouho po jejich příchodu na nová loviště původní populace zanikly. Poslední pozůstatky *Homo soloensis* se datují do doby přibližně před 50 000 lety. *Homo denisova* mizí krátce po nich, před přibližně 40 000 lety, a poslední neandrtálci to vzdali zhruba před 30 000 lety. Trpasličí lidé z ostrova Flores vymřeli přibližně před 12 000 lety a zanechali po sobě jen něco málo kostí, kamenných nástrojů, pár genů v naší DNA a mnoho nezodpovězených otázek. Někteří vědci stále doufají, že někde v hloubi indonéské džungle jednoho dne narazíme na společenství liliputů, kteří přežili do naší doby. S největší pravděpodobností už ale máme přinejmenším 10 000 let zpoždění.

Jaký recept měli Sapiens na takový úspěch? Co umožnilo, abychom se tak rychle rozšířili do natolik vzdálených a ekologicky nesrovnatelných míst na Zemi? Jak se nám podařilo vytlačit ostatní lidské druhy tak, aby upadly v zapomnění? Jak to, že ani silní, drsným a chladným podmínkám přizpůsobení neandrtálci s velkým mozkem nepřežili náš příchod? Nadále se o tom vedou spory. A je to právě nástroj našich věčných diskuzí – jazyk –, který může být klíčem k vysvětlení, proč *Homo sapiens* dobyl svět. Měl totiž jedinečnou schopnost vyjadřování.

STROM POZNÁNÍ

Homo sapiens, který žil ve východní Africe před přibližně 100 000 lety, měl stavbu těla jako my a ani jeho mozek se velikostí či tvarem od našeho nelišil. Přemýšlel a mluvil ale jako my? Jisté nepřímé důkazy tomu odporují. Náš předchůdce nevyráběl složité nástroje, neměl žádné pozoruhodné schopnosti a ani jinak nevynikal nad ostatními lidskými druhy. Před 100 000 lety se podařilo několika tlupám proniknout na Střední východ, tedy na území neandrtálců, ale invaze skončila nezdarem. Možná jim tento vpád znemožnili domorodci, nepříznivé klima nebo místní paraziti. Ať tak či tak, Sapiens se nakonec stáhli a území ponechali neandrtálcům.

Nezdar lze přičíst faktu, že vnitřní struktura mozku těchto Sapiens se od naší pravděpodobně dost lišila. Vypadali sice jako my, ale jejich kognitivní schopnosti jako paměť, učení a komunikace za našimi zaostávaly. Snaha naučit je česky nebo vysvětlit jim teorii evoluce by zřejmě nebyla úspěšná. A my bychom možná zase neprošli do jejich způsobu uvažování.

V období před 70 000 až 30 000 lety však *Homo sapiens* začal mezi ostatními hominidy vynikat. Před 70 000 lety kmeny

Sapiens opustily Afriku podruhé a tentokrát zvítězily nad neandrtálci i ostatními lidskými druhy nejen na Středním východě, ale po celé planetě. Sapiens poměrně rychle zalidnili Evropu a východní Asii a 25 000 let nato se přeplavili přes otevřené moře a přistáli v neobydlené Austrálii. Vynalezli lodě, olejové svítilny, luky, šípy i jehly na šití teplých oděvů. Z této doby pocházejí nejen první umělecké výtvořy a šperky, ale i nejstarší jednoznačné důkazy o náboženství, obchodu a třídní společnosti.

Většina vědců se domnívá, že takový pokrok umožnila převratná změna v kognitivních schopnostech *Homo sapiens*. Člověk, jenž způsobil vyhynutí neandrtálců, osídlil Austrálii a vyřezal sošku Lvího muže, už přemýšlel a mluvil jako my. Kdybychom narazili na umělce z jeskyně Stadel, mohli bychom se naučit jeho jazyk a on náš. Bylo by možné mu vysvětlit všechno, co známe, od dobrodružství Alenky v říši divů až po paradoxy kvantové fyziky, a on by nám mohl nastínit svůj pohled na svět.

Proto novému způsobu myšlení a komunikace, který se objevil před 70 000 až 30 000 lety, říkáme kognitivní revoluce. Nevíme jistě, co ji způsobilo. Většina odborníků má za to, že vnitřní stavbu mozku našich předků změnila náhodná genetická mutace. Umožnila nový způsob myšlení i komunikaci novým jazykem, takže bychom ji mohli nazvat třeba Strom poznání. Proč k ní ale došlo v DNA *Homo sapiens* a nikoli u neandrtálců? Byla to náhoda? Možná důležitější než příčiny této mutace byly její následky. V čem byl tento jazyk tak jiný, že nám pomohl dobýt svět?

Nebyl to první komunikační systém. Každý živočich nějaký má a dokonce i společenství hmyzu, jako včely a mravenci, si umějí předávat přesné informace, kde se nachází potrava.

Ani to nebyl první vokální systém komunikace. Celá řada živočichů, včetně všech primátů a opic, se hlasem dorozumívá. Takový kočkodan zelený užívá různé typy volání a zoologům se už podařilo identifikovat varování „Pozor! Orel!“ a odlišit ho od výstrahy „Pozor! Lev!“ Když vědci přehráli skupině kočkodanů první volání, všeho nechali a bázlivě se dívali nahoru. Když uslyšeli z reproduktoru druhý pokřik, rychle se vyšplhali na strom. Sapiens sice umí vydávat více zvuků než kočkodan zelený, ale to platí i o velrybách a slonech. A papoušci nejenže umějí napodobit všechny naše zvuky, ale i bezpočet dalších, od vyzvánění telefonu a bouchnutí dveří až po kvílení sirén. Čím je vlastně náš jazyk tak jedinečný?

Většinou se poukazuje na to, že je neobyčejně tvárný. Kombinací omezeného repertoáru zvuků a znaků můžeme sestavit nekonečné množství vět různého významu. Díky tomu jsme schopni vstřebat, uchovat a sdělit ohromné množství informací o světě. Kočkodan sice varuje své druhy před lvem, ale jen člověk dokáže sdělit, že ráno poblíž ohybu řeky viděl lva, který sledoval stádo bizonů. Může i upřesnit, kde přesně to bylo a kudy se tam jde. Na základě takových údajů se pak tlupa rozhodne, jestli se k řece vypraví, pokusí se lva odehnat a bizona ulovit.

Druhé vysvětlení se s prvním shoduje v názoru, že se náš jazyk rozvinul ke sdělování poznatků o světě. Za nejdůležitější však považuje nikoli informace o lvech nebo bizonech, ale o lidech. Naše řeč se vyvinula především ke klevetění. *Homo sapiens* je tvor společenský a spolupráce je klíčem k našemu přežití. Nestačí vědět, kde je lev nebo bizon. Mnohem důležitější je mít přehled o tom, kdo se s kým nesnáší, kdo s kým spí, kdo je poctivý a kdo podvádí.

Množství údajů, jaké musí člověk získat a zapamatovat si, aby mohl sledovat neustálé změny ve vztazích několika desítek osob, je ohromující. Ve skupině 50 lidí je 1225 vztahů mezi jednotlivci a bezpočet dalších komplexnějších kombinací. Všechny opice se živě zajímají o drby, ale neumějí si je efektivně sdělit. Neandrtálci a původní *Homo sapiens* nejspíš také mohli jen těžko někoho potají pomlouvat, ale tato často odsuzovaná schopnost je pro spolupráci většího množství zcela zásadní. Vyjadřovací schopnosti, které člověk získal před 70 000 lety, mu umožnily klevetit od rána do večera. Spolehlivé informace o tom, komu se dá věřit, vedly k početnímu růstu malých skupin a lidé mohli rozvinout užší a promyšlenější formy spolupráce.²

Teorie o klevetění nám sice může připadat jako nejapný vtíp, ale celá řada studií ji podporuje. I dnes je velká část lidské komunikace, od e-mailů a telefonních hovorů až po novinové články, vyhrazena dohadům. Připadá nám to natolik normální, jako by se jazyk vytvořil právě pro tento účel. Myslíte si snad, že když se profesori dějin sejdou na obědě, mluví o příčinách první světové války, a že jaderní fyzikové tráví přestávky na vědeckých konferencích rozebíráním podstaty kvarků? Občas možná, ale většinou se jejich hovory týkají spíše kolegyně, která přistihla manžela při nevěře, hádky mezi vedoucím katedry a děkanem nebo fámy o kolegovi, který si z peněz na výzkum koupil auto. Drby se většinou zaměřují na něčí provinění a klevetníci jsou vlastně předchůdci novinářů, kteří společnost informují, a tím ji chrání před podvodníky a příživníky.

* * *

Zřejmě má pravdu jak teorie klevetění, tak i teorie lva u řeky. Avšak absolutně jedinečným rysem jazyka není možnost předávat informace o lidech nebo o lvech, ale možnost mluvit o věcech, které vůbec neexistují. Nejspíš jen člověk dokáže uvažovat hypoteticky a vymýšlet si báchorky.

Pověsti, mýty, bohové i náboženství se objevují teprve s příchodem kognitivní revoluce. Doposud uměli zvířata i lidé zavolat „Pozor! Lev!“, ale najednou byl *Homo sapiens* schopen prohlásit „Lev je ochranným duchem našeho kmene.“ Možnost popisovat představy je zcela unikátním rysem lidské řeči. Mohlo by se jí vlastně říkat jazyk fikce.

Je obecně známo, že jen *Homo sapiens* umí mluvit o věcech, které neexistují, a proto lehce uvěří i zhola nemožnému. Opici nikdy nepřesvědčíte, aby vám dala banán, i kdybyste jí naslíbovali hory doly. Nikdy vám neuvěří, že jich v opičím ráji bude mít nekonečné množství. Proč je ale jazyk fikce tak důležitý? Vždyť představy nás mohou i plést a svádět na scestí. Vyprávění pohádek anebo zkoumání jednorozců a andělů je možná ztráta času, který by se dal lépe využít při hledání potravy, v boji nebo při rozmnožování. Není snad člověk s hlavou plnou nereálných myšlenek méně připraven čelit reálnému světu?

Schopnost mluvit o smyšlených věcech nám umožnila mít představy nejen vlastní, ale i společné. Můžeme sdílet mýty, jako je biblický příběh o stvoření světa, legendy z bájných časů původních Australanů nebo nacionalistické bajky moderních států. A právě takové kolektivní vyprávěnky umožňují, aby početná společnost spolupracovala a pružně reagovala na změny. Mravenci a včely sice také pracují společně, ale jen s blízkými příbuznými a podle neměnných pravidel. Skupina

vlků či šimpanzů se mnohem více přizpůsobuje konkrétní situaci, ale je složena jen z několika jednotlivců, kteří se navzájem dobře znají. Lidská spolupráce je velmi pružná a zahrnuje bezpočet osob, které se navzájem neznají. Proto Sapiens ovládli svět, kdežto mravenci požírají, co jim nedopatřením necháme, a šimpanzi jsou zavřeni v zoologických zahradách a výzkumných laboratořích.

Legenda firmy Peugeot

Naši šimpanzí bratraci a sestřenice většinou žijí ve skupinách, které mají několik desítek členů. Navazují pevná přátelství, společně loví a bok po boku bojují s paviány, leopardy a zneprátelenými šimpanzi. Žijí v hierarchickém společenství, jemuž vládne dominantní jedinec, většinou mužského pohlaví, tzv. alfa samec, a ostatní samci i samice mu vyjadřují podřízenost úklonou a zabručením, podobně jako se poddaní klaní králi. Alfa samec udržuje ve skupině smír a začnou-li spolu dva členové tlupy bojovat, zasáhne a násilí zastaví. Může si ale přivlastnit zvláště lákavou potravu nebo zabránit níže postaveným v páření.

Když se o dominantní pozici ucházejí dva samci, musejí si vybudovat koalici příznivců obou pohlaví. Vztahy mezi členy takové skupiny se zakládají na blízkém každodenním kontaktu, jako je objímání, dotýkání, polibky, probírání kožichu, různé protislužby a pomoc v případě ohrožení. Alfa samec své postavení většinou nezíská jen svou fyzickou převahou, ale tím, že stojí v čele velké a stabilní koalice.

Velikost tlupy, kterou lze takto vybudovat a udržet, má jasnou hranici. Všichni členové se musejí navzájem dobře znát. Šimpanzi, kteří se nikdy nesetkali, nebojovali spolu a nikdy si neprobírali srst, nevědí, kdo z nich je výše postavený a jak mají spolupracovat. Když skupina přesáhne optimální velikost, její vnitřní řád začne slábnout, až dojde k jejímu rozštěpení.

V přírodě pospolu žije většinou 20 až 50 šimpanzů. Větší skupiny jsou nestabilní a bylo pozorováno jen málo takových,

které by měly kolem sta jedinců. Jednotlivá společenství navzájem spolupracují jen zřídka, většinou soutěží o potravu a území. Vědci zaznamenali případy dlouhodobých válek, a znám je i výskyt „genocidy“, kdy jedna tlupa systematicky vyvraždila sousední uskupení.³

Společenské vztahy prvních lidí, včetně pravěkého *Homo sapiens*, zřejmě vypadaly podobně. Podobně jako šimpanzi mají lidé sociální instinkt, navazují přátelské vztahy, budují hierarchickou společnost a loví či bojují společně. Vztahy prvních Sapiens také fungovaly jen v malé, úzce provázané skupině. V příliš velkém společenství by docházelo k rozbíhům a ke štěpení. Přestože velmi úrodné údolí by teoreticky uživilo třeba 500 našich dávných předků, neumělo jich tolik žít pospolu. Nedokázali by se shodnout, kdo je povede, kdo bude kde lovit nebo kdo s kým bude smět souložit.

Po kognitivní revoluci lidem klevetění pomohlo vytvořit větší a stabilnější skupiny. Ale i klevety mají svou hranici. Sociologický výzkum prokázal, že maximální „přirozená“ velikost skupiny stojící na tom, že se všichni vzájemně znají, je přibližně 150 osob. Většina lidí není schopna navázat blízký vztah s větším počtem jednotlivců, natož je pořádně pomluvit.

Kritická hranice lidských organizačních schopností se i dnes pohybuje kolem tohoto magického počtu spolupracujících. Na základě vzájemných vztahů se mohou udržovat skupiny pod 150 lidí, ať už firmy, sociální sítě nebo vojenské jednotky. K udržení pořádku nejsou nutné formální hodnosti, tituly, ani právní předpisy.⁴ Takhle může dobře fungovat četa třiceti vojáků a dokonce i stočlenná rota bez formálních kázeňských metod. Uznávaný seržant se tak může stát „pánem roty“, jehož autoritu přijmou i vyšší důstojníci, a malá

rodinná firma může prosperovat bez představenstva, výkonného ředitele a účtárny.

Jakmile je práh sto padesáti osob překročen, situace se změní. Divize s tisíci vojáky se nedá řídit jako četa a úspěšná rodinná firma se často dostává do krize, když si najme více zaměstnanců. Pokud nepřijme zásadní organizační změny, zkrachuje.

Jak vlastně *Homo sapiens* překročil tento pomyslný práh? Jak se mu podařilo založit města s miliony obyvatel a říše vládnoucí sta milionům? Tajemstvím úspěchu je sdílená představivost. I lidé, kteří se navzájem neznají, mohou spolupracovat, pokud věří stejným mýtům.

Každá rozsáhlá lidská spolupráce, ať už v současném státě, středověké církvi, starověkém městě nebo v primitivním kmeni, se zakládá na sdílených mýtech, které existují jen v kolektivní představivosti. Katolíci, kteří se navzájem neznají, mohou efektivně spolupracovat, protože věří, že se Bůh vtělil do lidského těla a dal se ukřižovat, aby vykoupil hříchy lidstva. I státy žijí z národních mýtů, takže třeba Srbové, kteří se nikdy nesetkali, mohou dobře spolupracovat, protože věří v srbský národ, vlast a vlajku. Obchodní společnosti drží pohromadě díky sdíleným ekonomickým mýtům. Zaměstnanci Googlu, kteří se nikdy neviděli, mohou jednat v součinnosti, protože věří v Google, akcie a dolary. Soudní systém stojí na sdílených právnických mýtech. Právníci spolu mohou pracovat, protože sdílejí víru v právo, spravedlnost a lidská práva.

Nic z toho ovšem neexistuje. Existují jen příběhy, které si lidé vymýšlejí a vyprávějí. Bohové, národy, firmy, lidská práva, zákony i spravedlnost existují jen ve sdílené představivosti lidstva.

Každý chápe, že tzv. primitivní národy upevňují svůj společenský řád vírou v duchy, kteří za úplňku tancují kolem ohně. Málokdy si ale uvědomujeme, že všechny naše moderní instituce stojí na naprosto stejném základě. Vezměte si třeba svět obchodních korporací: moderní obchodníci a právníci jsou vlastně obdobou mocných čarodějů, kteří se od šamanů liší jen tím, že vyprávějí mnohem podivnější příběhy. Dobrým příkladem nám může posloužit historie firmy Peugeot.

* * *

Na autech osobních i nákladních a také na motocyklech dnes vídáme od Paříže po Sydney figurku, která trochu připomíná stadelského Lvího muže. Je to emblém vozidel firmy Peugeot, jedné z nejstarších velkých automobilek v Evropě. Peugeot začal jako malá rodinná firma ve vesničce Valentigney, pouhých 300 km od jeskyně Stadel. Dnes zaměstnává 200 000 lidí po celém světě. Většinou se neznají, ale přesto spolupracují tak dobře, že jen v roce 2008 Peugeot vyrobil přes 1,5 milionu vozidel a vydělal přes 55 milionů eur.

Co to vlastně je Peugeot? Po světě jezdí mnoho aut této značky, ale ta firmu netvoří, protože i kdyby šla všechna zároveň do šrotu, společnost Peugeot by nezanikla. Dál by vyráběla nová auta a vydávala výroční zprávy. Peugeot vlastní továrny, stroje a autosalony a zaměstnává mechaniky, účetní i sekretářky, ale ani to vše dohromady společnost jako takovou netvoří. I kdyby nějaká katastrofa usmrtila všechny zaměstnance a zničila výrobní linky a kanceláře, mohl by si Peugeot půjčovat peníze, najímat nové pracovní síly, stavět nové továrny a nakupovat stroje. Peugeot má také manažery

a akcionáře, ale ani ti nepředstavují podstatu firmy. I kdyby byli všichni manažeři propuštěni a akcie prodány, značka by existovala dál.

To ale vůbec neznamená, že Peugeot je nezničitelný nebo nesmrtelný. Kdyby soudce rozhodl firmu zrušit, její továrny by se zastavily, přestože by dělníci, účetní, manažeři i akcionáři žili dál. Společnost Peugeot by okamžitě přestala existovat. Jinak řečeno, firma nemá žádné spojení s materiálním světem. Existuje vůbec?

Peugeot je výplod kolektivní představivosti, je vymyšlený, my totiž jen předstíráme, že existuje, a protože se tak chováme, tak existuje. Právníci tomu říkají „právní fikce“. Nedá se na ni ukázat a není to fyzický předmět, existuje jako právnická osoba a stejně jako vy nebo já je vázána zákony země, v níž působí. Smí si otevřít bankovní účet a vlastnit majetek, platí daně, může být žalována a dokonce i stíhána nezávisle na lidech, kteří ji vlastní nebo pro ni pracují.

Peugeot patří k představě, jíž se říká „společnost s ručením omezeným“. Je to výtvar skvělého nápadu. Po tisíce let mohly vlastnit majetek jen osoby z masa a kostí, které chodí po dvou končetinách a mají velký mozek. Když si ve 13. století ve Francii nějaký Jean otevřel výrobní povozů, firmou byl on sám. Když se jím vyrobený povoz po týdně užívání rozbil, kupující ho mohl pohnat před soud. Pokud si půjčil na zařízení dílny 1000 zlatých a pak zbankrotoval, musel by dluh zaplatit z prodeje svého majetku, tedy domu, krávy, popřípadě i polností. Možná by dokonce musel prodat do služby své děti. Kdyby dluh nezaplatil, stát by ho byl poslal do vězení, anebo by se stal v podstatě otrokem věřitelů. Za všechny závazky své dílny ručil v plné výši.

Kdybyste žili v té době, nejspíš byste si založení vlastní firmy pořádně rozmysleli. Tehdejší zákony podnikatele odrazovaly. Lidé se báli založit firmu a brát na sebe takové riziko, protože nebezpečí, že by jejich rodiny mohly skončit na ulici, se zdálo neúnosně vysoké.

Proto lidé začali důvěřovat společnostem s ručením omezeným. Tyto podniky byly právně nezávislé na lidech, kteří je založili, investovali do nich nebo je řídili. V posledních několika stech letech se staly hlavními aktéry ekonomického života a jsme na ně tak zvyklí, že si ani neuvědomujeme, že existují jen v naší mysli. Ve Spojených státech se společnosti s ručením omezeným říká „korporace“, což je ironie, protože toto slovo je odvozeno od slova „corpus“, latinsky „tělo“, a právě tělo těmto společnostem schází, protože nemají fyzickou existenci. Přesto je americký právní systém považuje za právnické osoby a jedná s nimi, jako by opravdové skutečně byly.

A totéž učinil v roce 1896 i francouzský právní systém. Když se Armand Peugeot, který po rodičích zdědil dílnu na výrobu pružin, pil a bicyklů, rozhodl začít s výrobou automobilů, založil společnost s ručením omezením a pojmenoval ji po sobě. Byla však na něm nezávislá, takže kdyby se některé z jeho prodaných aut rozbilo, majitel by se soudil s firmou Peugeot a nikoli s Armandem Peugeotem. Kdyby si společnost půjčila milion franků a zkrachovala, on sám by věřitelům nedlužil nic. Půjčku totiž dostala společnost Peugeot a nikoli majitel, konkrétní *Homo sapiens*. Armand Peugeot zemřel v roce 1915, ale společnost Peugeot stále žije.

Jak vlastně Armand Peugeot založil firmu Peugeot? Podobně jako kněží a mágové, kteří vyvolávají bohy a duchy po tisíce let, tak jako tisíce farářů, kteří i v jeho době každou neděli po

celé Francii proměňovali chléb a víno v tělo Kristovo. Tak jako církev, která je založena na příběhu Ježíšova života a smrti. Když katolický kněz ve správnou chvíli slavnostně pronese správnou formuli, obyčejný oplatek a víno se stanou Božím tělem a krví. Pokud kněz zachová předepsaný postup, katolíci věří, že oplatky a víno jsou – a to doslova, nikoli jen symbolicky – Kristovým tělem i krví a budou zacházet s těmito předměty s úctou, jakou by jim jinak neprokazovali.

V případě firmy Peugeot se příběh opírá o francouzský právní systém, stvořený a schválený francouzským parlamentem. Pokud právník dodrží všechny náležité postupy a rituály, napíše všechny předepsané zázračné formulky na zdobený papír a nakonec krasopisně podepíše, kouzlo funguje a vznikne nová společnost s ručením omezeným. Když chtěl Armand Peugeot v roce 1896 založit firmu, zaplatil právníkovi, aby všechny tyto posvátné úkony vykonal. Pokud je správně provedl a vyslovil potřebná zaklínadla a kouzelná slova, miliony francouzských občanů mohly uvěřit, že existují dva Peugeotové: starý dobrý Armand a nově stvořená společnost Peugeot, které se dostalo veškeré úcty.

Vyprávět příběhy tak, aby měly kýžený efekt, není lehké. Kouzelníci a kněží musejí znát sílu, obor působnosti i slabůstky mnoha bohů, duchů a démonů. Když přijde sucho a šaman chce přivolat déšť, musí vědět, která božská bytost ovládá počasí. Může déšť přinést bůh moře, anebo to patří výhradně do působnosti boha bouří? Šaman bude zkoumat příběhy, které si jeho společnost o bozích vypráví. A právník, má-li zjistit, co společnost s ručením omezeným může či nesmí dělat, také musí studovat příběhy svého společenství, i když v tomto případě jde o nudné pohádky, kterým se

říká „obchodní zákoník“. Právníci, kteří se na ně specializují, studují takové příběhy velmi podrobně, radí se o nich s kolegy i rivaly, aby zjistili, jaké vlastnosti společnost s ručením omezeným má, jestli může vládnout nějakému území, nebo vyhlásit válku, zda má právo ovládnout některé odvětví průmyslu, nebo ne.

* * *

To vše umožnilo zrození jazyka fikcí, a tak si můžeme vyprávět a představovat věci, které mimo naše příběhy neexistují. Prostředí, v němž existoval stadelský Lví muž a v němž dnes funguje Peugeot, se neskládá z atomů nebo bílkovin. Tvoří ho příběhy. Postupem času lidé utkali neuvěřitelně složitou síť nejruznějších vyprávění, v níž konstrukce jako Peugeot nejenže existují, ale mají i ohromnou moc. Dokonce větší než děsivá smečka lvů. A přesto existují jen v rámci pomyslné sítě. Kdyby všichni *Homo sapiens* najednou ztratili schopnost mluvit o věcech, které neexistují, Peugeot by okamžitě zmizel a s ním by se ze světa vytratily i burzy, církve, státy, peníze nebo lidská práva.

V odborných kruzích se vykonstruovaným věcem stvořeným z mýtů a příběhů říká „společenská konstrukce“ nebo „představovaná skutečnost“. Nejsou to lži. Lžu, když řeknu, že u řeky je lev, a přitom dobře vím, že tam žádný není. Něco podobného umějí i kočkodani a šimpanzi. Vědci například pozorovali kočkodana zeleného, jak volá: „Pozor! Lev!“, ačkoli v okolí žádný nebyl. Vyděsil ale druhá, který právě našel banán. Ten utekl a lhář opuštěný pamlsek snědl.

Na rozdíl od lhaní ale představované skutečnosti věří všichni, a dokud víra trvá, fikce ovlivňuje dění v reálném

světě. Sochař z jeskyně Stadel pravděpodobně upřímně věřil v existenci strážného ducha v podobě Lvího muže. Někteří čarodějové jsou sice šarlatáni, ale většinou v existenci bohů a démonů opravdu věří. Milionáři jsou nepochybně přesvědčeni o existenci peněz a společností s ručením omezeným, tak jako bojovníci za lidská práva věří v realitu lidských práv. Když v roce 2011 Spojené národy žádaly libyjskou vládu, aby respektovala lidská práva svých občanů, nikdo nelhal, ačkoli sama OSN, Libye i lidská práva jsou jen výplody naší bohaté představivosti.

Jak obejít geny

Umění vytvářet představovanou skutečnost umožňuje plodnou spolupráci lidí, kteří se navzájem neznají. A nejen to. Tím, že je tato spolupráce založená na mýtech, lze ji změnit vyprávěním jiného příběhu a za určitých okolností mohou takové změny nastat velmi rychle. V roce 1789 ztratili Francouzi takřka přes noc víru v mýtus božského krále a uvěřili v mýtus vlády lidu. Už od kognitivní revoluce máme ohromnou schopnost rychle přizpůsobit své chování měnící se situaci, a proto mohla začít kulturní revoluce nezávislá na pomalém genetickém vývoji. Vzájemná spolupráce *Homo sapiens* vysoko převýšila ostatní lidské druhy.

Šimpanzi či sloni jsou sice inteligentní a vynalézavá zvířata, ale jejich společenství jen zřídka projde revoluční změnou. Šimpanzi učenliví většinou žijí ve skupině několika desítek jedinců, které vede alfa samec. Jejich blízcí příbuzní, šimpanzi bonobo zvaní také trpasličí, žijí rovněž ve smíšené tlupě, ale vede je samice. Slonice obvykle žijí spolu s mladými potomky v matriarchálním stádu, kdežto samci žijí zvlášť a každý sám. DNA tedy není absolutní vládce a chování zvířat je ovlivněno prostředím i zvláštnostmi daného jedince. Ve stabilizovaném prostředí se však zvířata jednoho druhu chovají podobně. Obecně platí, že příčinou významných změn ve společenském chování bývá jen genetická mutace. Samice šimpanze učenlivého se nemohou poučit od svých trpasličích příbuzných a provést feministickou revoluci. Šimpanzí samci se nemohou

sdužit v ústavodárném shromáždění, zrušit úřad alfa samce a prohlásit, že od nynějška si budou rovni. Tak významné změny v chování by nastaly jen v případě genetické změny.

Proto první lidé nezažili žádnou revoluci. Ke změnám ve společenském chování, k technickým objevům i k osidlování nových území zprvu nevedla kulturní iniciativa, ale jen genetické mutace a tlak prostředí. Proto také trvaly statisíce roků. Před dvěma miliony let vznikl nový lidský druh *Homo erectus*, a ten s sebou přinesl i nový způsob výroby kamenných nástrojů, který považujeme za jeho základní rozpoznávací znak. Dokud ale tento lidský druh neprodělal další genetickou změnu, zůstaly jeho kamenné nástroje po více než milion let takřka beze změn.

Naproti tomu *Homo sapiens* je od nástupu kognitivní revoluce schopen rychle své chování měnit a předávat je dalším generacím, aniž by došlo ke změnám v jeho genetické výbavě či životním prostředí. To je dobře vidět na opakovaném výskytu bezdětných elit, jako je katolické duchovenstvo, buddhistické mnišské řády nebo čínské eunušské úřednictvo. Existence těchto dominantních skupin odporuje základnímu principu přírodního výběru, protože tyto skupiny se dobrovolně vzdaly potomstva. Šimpanzí alfa samec využívá své postavení k tomu, aby se mohl pářit s maximálním počtem samic (a být tak otcem mnohočetných mláďat), katoličtí alfa samci se však své reprodukce zcela vzdali. Tato abstinence přitom není důsledkem mimořádné situace, nedostatku potravin nebo potenciálních partnerek a nedošlo k ní ani žádnou genetickou mutací. Katolická církev žije ne proto, že předává jakýsi „celibátní gen“ od papeže k papeži, ale proto, že ji postavil příběh Nového zákona a kodex kanonického práva.

Zatímco chování pravěkých lidí zůstávalo stejné po tisíciletí, *Homo sapiens* je už schopen měnit společnost, povahu mezilidských vztahů i ekonomickou činnost během pouhých desítek let. Je možné změnit nějakou záležitost týkající se katolické církve, Peugeotu nebo kmene lovců a sběračů, aniž by se musela měnit genetická výbava katolíků, zaměstnanců Peugeotu či příslušníků kmene. A to je klíč k úspěchu *Homo sapiens*. V zápase dvou mužů by neandrtálec s největší pravděpodobností našeho Sapiens hravě přemohl, ale v konfliktu tlup neměli naši svalnatější příbuzní šanci. Neandrtálci se dovedli informovat o výskytu lvů, ale zřejmě si neuměli vyprávět o duchu kmene. Bez schopnosti vytvářet mýtus nemohli efektivně spolupracovat ve velké skupině ani přizpůsobit své chování náhlým změnám.

Nemůžeme se jim podívat do hlavy, abychom zjistili, jak přemýšleli, ale o nedostacích jejich myšlení ve srovnání s konkurenčním *Homo sapiens* máme nepřímé důkazy. Vykopávky 30 000 let starých sídlišť druhu Sapiens ve střední Evropě odkryly mušle z pobřeží Středozemního moře a Atlantského oceánu. Jsou výsledkem obchodu mezi různými skupinami našich předků. Na místech osídlených neandrtálci však žádné důkazy o podobné směně nenacházíme. Každá tlupa vyráběla své nástroje jen z místního materiálu.⁵

Něco podobného nacházíme i v jižním Tichomoří. Skupiny druhu Sapiens na ostrově Nové Irsko severně od Nové Guiney vyráběly neobyčejně ostré a tvrdé nástroje z obsidiánu, sopečného skla. Na ostrově se ale takový materiál nenachází a laboratorní testy prokázaly, že byl dovezen ze 400 km vzdálené Nové Británie. Na ostrovech tedy museli žít i schopní mořeplavci, kteří obchodovali na velké vzdálenosti.⁶

Jestliže Sapiens převáželi mušle a obsidián, mohli si také vyměňovat informace a vytvářet mnohem hustší a rozměrnější síť vědomostí, než jakou měli k dispozici neandrtálci nebo jiné pravěké lidské druhy.

I v technice lovu se od sebe lidské druhy výrazně lišily. Neandrtálci obvykle lovili sami nebo v malých tlupách, kdežto Sapiens rozvinuli lovecké metody, založené na spolupráci mnoha desítek osob a možná i skupin. Dokázali obklíčit celé stádo zvířat, třeba divokých koní, a pak je zahnat do úzké rokliny, kde je bylo možné hromadně pobít. Když to vyšlo, naši předci mohli díky promyšlené spolupráci získat během jediného odpoledne tuny masa, tuku a zvířecích kůží. Archeologové objevili místa, kde byla touto technikou každoročně vybíjena celá stáda, a našly se i ploty a umělé pasti.

Můžeme si jen představit, s jakou nelibostí museli neandrtálci pozorovat, jak *Homo sapiens* mění jejich tradiční loviště v jatka. Když ale mezi těmito lidskými druhy došlo ke konfrontaci, neandrtálci na tom nebyli o moc lépe než divocí koně. Padesát neandrtálců spolupracujících tradičním, statickým způsobem se nemohlo vyrovnat ani stejnému počtu vynalézavých Sapiens, kteří na vývoj situace reagovali pružně. A i kdyby náš druh v prvním kole prohrál, v druhém by už jistě přišel s novou, vítěznou taktikou.

K čemu tedy vedla kognitivní revoluce?

Teorie	Jedinečná vlastnost, která se objevila během kognitivní revoluce.	Výhody
U řeky je lev.	Schopnost sdílet velké množství informací o světě, který obklopoval <i>Homo sapiens</i> .	Informace o nebezpečí a jak se mu vyhnout. Plánování a uskutečňování složitých úkonů při lovu bizonů.
kvetení	Schopnost předávat velké množství informací o společenských vztazích.	Větší a soudržnější skupiny až o 150 členech.
sdílená představitost	Schopnost předávat velké množství informací o abstraktních skutečnostech, jako jsou duchové kmene, národy, společnosti s ručením omezeným a lidská práva.	a) Spolupráce velkého počtu lidí, kteří se navzájem neznají. b) Schopnost adaptabilních náhlých změn v kolektivním chování.

Dějiny a biologie

Ohromná rozmanitost mýtů, které Sapiens vytvářel, a z ní plynoucí široká škála společenského chování jsou základem kultury, která se po svém objevení dále měnila a vyvíjela. Těmto nezadržitelným změnám říkáme dějiny. Kognitivní revoluce nastala v okamžiku, kdy se dějiny osvobodily od biologie. Od té doby můžeme vývoj lidstva vysvětlovat nikoli biologickými teoriemi, ale na základě dějinných příčin a důsledků. Abychom porozuměli nástupu křesťanství či Francouzské revoluci, nestačí znát vzájemné působení atomů, molekul a organismů. Musíme vzít v potaz i vzájemné působení idejí a představ.

To neznamená, že by se snad *Homo sapiens* a lidská kultura osvobodili od zákonitostí biologie. Jsme živočichové a naše tělesné, citové i kognitivní vlastnosti jsou i nadále utvářeny genetickou výbavou. Lidská společnost stojí na stejném základě jako společenství neandrtálců nebo šimpanzů a čím více tyto základní prvky – vjemy, emoce, rodinné vztahy – zkoumáme, tím menší rozdíly mezi námi a ostatními primáty nacházíme.

Byla by však chyba snažit se hledat rozdíly na úrovni jednotlivce nebo rodiny. Srovnáme-li jednotlivce nebo desetičlenné skupinky, jsme šimpanzům až neuvěřitelně podobní. Zásadní odlišnosti se objevují teprve tehdy, když překročíme hranici zhruba 150 osob, a jakmile vezmeme v úvahu společnost jednoho až dvou tisíc členů, rozdíly jsou ohromující. Kdybychom měli hloupý nápad a snažili se vměstnat tisíce

šimpanzů na burzu, fotbalový stadion, katolickou pouť nebo hlavní náměstí velkého města, vznikl by chaos. Sapiens se ale na takových místech v počtu mnoha tisíc běžně shromažďují, a přesto vznikají předvídatelné interakce, jako jsou hromadné oslavy nebo politické akce, které by žádný jednotlivec sám vytvořit nemohl. Hlavní rozdíl mezi námi a šimpanzi je v mytické sounáležitosti, která k sobě váže velký počet jednotlivců, rodin i skupin. Právě díky ní jsme se stali pány stvoření.

Pochopitelně k tomu byly zapotřebí i další schopnosti, jako je výroba a užívání nástrojů, ale ty by nám byly málo platné, kdybychom neuměli spolupracovat ve velkém kolektivu. Jak to, že dnes máme k dispozici interkontinentální rakety s nukleárními hlavicemi, kdežto před 30 000 lety jsme měli jen kopí a hroty z pazourků? Na úrovni biologie se naše schopnost vyrábět nástroje za posledních 30 000 let nijak výrazně nezměnila. Albert Einstein byl mnohem méně obratný než běžný pravěký lovec. Naučili jsme se ale mnohem lépe spolupracovat s lidmi, které neznáme. Pravěký hrot šípu zhotovil během chvíle jediný člověk, který se spoléhal na radu a pomoc několika blízkých přátel. Výroba moderní nukleární hlavice vyžaduje spolupráci milionů po celém světě, od horníků v uranových dolech až po teoretické fyziky, kteří píšou dlouhé matematické vzorce a popisují interakce subatomárních částic.

* * *

Vztahy mezi biologií a dějinami po kognitivní revoluci můžeme shrnout následovně:

- a) Základní parametry chování a schopností *Homo sapiens* jsou dány biologicky a celé dějiny se odehrávají v rámci těchto limitů.
- b) Tyto hranice však poskytují neobyčejnou svobodu, a proto může *Homo sapiens* hrát nejrůznější společenské hry. Díky své představitivosti vynalézá čím dál složitější hry, které další generace ještě rozvíjejí a upřesňují.
- c) Abychom porozuměli chování druhu Sapiens, musíme popsat především historický vývoj jejich her. Poukazovat pouze na biologické vlastnosti je stejné, jako kdyby sportovní reportér z fotbalového mistrovství světa neřekl posluchačům, co se děje během zápasu, a nabídl jim jen podrobný popis hřiště.

Jaké hry hráli naši předci z doby kamenné na hřišti dějin? Pokud je nám známo, člověk, který vyřezal Lvího muže objeveného v jeskyni Stadel, měl stejné fyzické, emocionální i intelektuální schopnosti jako my. Co se ale chystal dělat, když se ráno probudil? Co měl k snídani a co k obědu? Jak asi vypadala společnost, v níž žil? Měl monogamní vztah a rodinu v dnešním slova smyslu? Jaké byly slavnosti, mravní zásady, sportovní klání a náboženské rituály jeho doby? Jak se vedly války? Pokusme se nahlédnout do dějin a zjistit, jak možná vypadal život v době kamenné.

DEN V ŽIVOTĚ ADAMA A EVY

Abychom lépe pochopili lidskou přirozenost, dějiny lidstva i lidskou mentalitu, musíme se pokusit nahlédnout do hlavy našeho paleolitického předka, který se živil lovem a sběrem různých plodů. Posledních dvě stě let, kdy stále více lidí pracuje v továrnách a kancelářích, i předchozích deset tisíc let, kdy se většina Sapiens živila zemědělstvím a pastevectvím, je totiž v porovnání s dobou, kdy naši předci byli lovci a sběrači, jen pouhý okamžik.

Rychle se rozvíjející obor evoluční psychologie tvrdí, že většina současných rysů sociálního chování i psychiky se vyvinula během dlouhého období před nástupem zemědělství. Náš mozek i mysl jsou dodnes uzpůsobené životu lovců a sběračů a naše stravovací návyky, konflikty i sexualita jsou výsledkem interakce pravěkých loveckých mozků s postindustriální současností, světem obřích velkoměst, letadel, telefonů a počítačů. Naše prostředí nám sice poskytuje více materiálních zdrojů i delší život, než měly předchozí generace, ale často vede i k pocitu odcizení, depresi a stresu. Abychom tomu lépe porozuměli, musíme se hlouběji ponořit do pravěkého světa,

který nás tak dlouho utvářel a v němž podvědomě stále ještě přebýváme.

Proč jsme tak tlustí? Dnešní bohatá společnost zápasí s katastrofální epidemií obezity. Jíme, i když nám už živiny nechybí. A co je horší, nejsme schopni se spokojit jen s menší porcí hranolků. Přejídáme se tou nejslanější, nejsladší a nejučtučnější stravou. Pokud si neuvědomíme, jak jedli naši lovečtí předci, nemůžeme to pochopit. Na pláních a v lesích, kde žili, energeticky vydatné sladkosti neexistovaly a potravy býval nedostatek. Typický lovec a sběrač před 30 000 lety znal jen jeden pamlsek: zralé ovoce. Když paleolitická žena našla strom plný zralých fíků, snažila se jich co nejvíc sníst přímo na místě dřív, než je otrhá tlupa paviánů. Takto se nám do genů dostala potřeba jíst energeticky vydatné potraviny. Žijeme sice v bytě s přeplněnou ledničkou, ale naše geny jsou naprogramovány, jako bychom žili v divočině. A tak stejně jako žena pod fíkovníkem spořádáme na posezení v mrazáku objevené litrové balení přeslazené zmrzliny a zapijeme je lahví kokakoly.

Teorie „genu přejídání“ je dnes obecně považována za pravdivou. O dalších se vedou spory. Někteří evoluční psychologové například tvrdí, že pravěké lidské tlupy tvořily komunu, v níž neexistovalo soukromé vlastnictví ani monogamie, a dokonce ani otcovství. Žena mohla navazovat intimní vztahy s několika muži zároveň a všichni dospělí členové skupiny se pak podíleli na výchově dětí. Žádný muž totiž s jistotou nevěděl, které děti jsou jeho, a proto se o jejich výchovu dělili všichni stejně.

Takový sociální úzus není jen nějaká volnomyšlenkářská utopie. Je dobře doložitelný u různých druhů zvířat včetně našich nejbližších příbuzných, šimpanzů učenlivých a trpasličích (bonobo). Antropologové dokonce našli i několik izolovaných

lidských kultur, které kolektivní otcovství provozují dodnes. Mytologie takového společenství tvrdí, že dítě se nerodí ze spermatu jednoho muže, ale z nahromaděného semena v ženské děloze. Starostlivá žena, zvláště je-li už těhotná, se snaží souložit s různými muži, protože chce, aby z dítěte v jejím lůně vyrostl nejen skvělý lovec, ale i oblíbený vypravěč, silný válečník a pozorný milenec. Pokud vám to připadá hloupé, jen si uvědomte, že až do počátku embryologického výzkumu lidé neměli přesvědčivý důkaz, že dítě je potomkem jediného otce.

Zastánci takové představy o „pravěké komuně“ tvrdí, že vysoká rozvodovost dnešních manželství, četnost nevěry i nejrůznější psychologické problémy, jimiž trpí děti i dospělí, plynou z donucení žít v monogamním vztahu, v tzv. nukleární rodině, tedy ve vztahu otec-matka-děti, který je těžko slučitelný s naší biologickou výbavou.⁷

Řada vědců tuto teorii ovšem zcela odmítá a tvrdí, že monogamie i tradiční rodina jsou nedílnou součástí lidské přirozenosti. Ačkoli společnost pravěkých lovců a sběračů byla více propojená a více rovnostářská než ta dnešní, tvořily ji malé jednotky v podobě výlučných, žárlivých párů a jejich dětí. Proto jsou i v naprosté většině dnešních kultur normou monogamní vztahy a základní rodinné jednotky, proto se dodnes muži i ženy chovají vůči svým partnerům a dětem vlastnický, a proto i v některých novodobých státech, jako je Severní Korea nebo Sýrie, přechází politická moc z otce na syna.

Abychom tento spor vyřešili a lépe pochopili naši sexualitu, společnost i politiku, podívejme se, jak asi žili naši předkové před desítkami tisíc let.

* * *

O jejich způsobu života toho bohužel s jistotou víme jen velmi málo. Spory mezi teoriemi „pravěké komuny“ a „odvěké monogamie“ se zakládají na chatrných důkazech. Z pravěku nemáme žádnou písemnost a archeologické nálezy se většinou omezují na zkamenělé kosti a kamenné nástroje. Méně trvanlivé materiály, jako je dřevo, bambus či kůže, se zachovaly jen ve výjimečných podmínkách. Zažitá představa, že před nástupem zemědělství žili lidé v době kamenné, je tedy mylně založena na povaze archeologických nálezů. Období lovců a sběračů by se spíš mělo říkat doba dřevěná, protože nástroje, které tito naši předci užívali, byly většinou ze dřeva. Kamenných nástrojů nacházíme tolik jen proto, že tento materiál odolává zubu času lépe než dřevo.

Každá rekonstrukce života dávných předků založená na dochovaných předmětech je velmi problematická. Pravěký lovec měl nástrojů málo a v jeho životě hrály daleko menší roli než u jeho potomků – zemědělců či dělníků. Průměrný člen současné bohaté společnosti vlastní během života několik milionů výrobků, od aut a domů až po pleny na jedno použití a mléko v krabici. Jen těžko najdeme činnost, názor nebo dokonce i emoce, které by nebyly svázány s nějakým předmětem, který jsme vyrobili. Naše stravovací návyky souvisí s velkým množstvím věcí, od lžic a sklenic až po laboratoře genetického inženýrství a ohromné zaoceánské přepravní lodě. Ke hrám také užíváme nejrůznější pomůcky, od plastových karet až po stadiony pro 100 000 diváků. K milostným a erotickým vztahům patří prsteny, postele, pěkné šaty, sexy prádélko, kondomy, vyhlášené restaurace, levné penziony, seznamky, letištní haly i svatební síně. I náboženství vnáší do našeho života pocit posvátna prostřednictvím gotických

katedrál, islámských mešit, hinduistických ašrámů, svitků Tóry, tibetských modlitebních mlýnků, kněžských sutan, svící, kadidla, vánočních stromků, náhrobních kamenů a pravoslavných ikon.

Pokud se zrovna nestěhujeme, skoro si neuvědomujeme, jak všudypřítomné tyto předměty jsou. Pravěcí lovci se stěhovali každý měsíc, každý týden a někdy i každý den a veškerý majetek nesli na zádech. Neměli stěhovací vozy ani soumary, kteří by jim práci ulehčili. Museli si vystačit jen s tím nejnutenějším. Lze tedy předpokládat, že velká část jejich duševního, náboženského i citového života se obešla bez artefaktů. Archeolog budoucnosti, řekněme za sto tisíc let, by si na základě předmětů nalezených v troskách mešity mohl udělat poměrně přesný obraz o tom, co znamenalo a jak bylo vyznáváno islámské náboženství. O víře a rituálech pravěkých lovců máme ale jen velmi neucelenou představu. Představme si, že by se budoucí dějepisec snažil rekonstruovat společenský život evropských teenagerů jednadvacátého století jen na základě dopisů psaných na papíře, protože by jejich telefonní hovory, emaily, blogy a textové zprávy ve vykopávkách nenašel.

Hodnocení života pravěkých předků jen na základě hmotných nálezů je tudíž velmi zkreslující. Trochu přesnější obraz si můžeme udělat, když se podíváme na život dnešních kmenů lovců a sběračů. Ty můžeme studovat přímo antropologickým pozorováním. Nelze však automaticky předpokládat, že tahle dnešní společenství fungují stejně jako skupiny pravěkých lovců.

1. Všechny kmeny, které přežily do dnešních časů, byly totiž ovlivněny zemědělskými a průmyslovými sousedy. Jejich

způsob života se tedy v posledních desítkách tisíc let musel změnit.

2. Dnešní kmeny nomádů přežily hlavně v nehostinných oblastech s klimatem, které se nehodí k zemědělství. Život společenství, které se přizpůsobilo extrémním podmínkám, jako je jihoafrická poušť Kalahari, se nedá srovnávat s životem pravěkých kmenů, jež žily v úrodných oblastech například v údolí čínské řeky Jang-c'-ťiang. Hustota osídlení v poušti je mnohem nižší, než mohla být v údolí řeky Jang-c'-ťiang, a tento faktor jistě ovlivnil velikost takové společnosti i způsob jejího života.
3. Nejzajímavější vlastností skupin lovců a sběračů je jejich velká různorodost. Rozdíly nacházíme nejen mezi odlišnými oblastmi světa, ale i v rámci regionů. Dobrým příkladem je rozmanitost v životním stylu původních obyvatel Austrálie, Aboriginců, kterou zaznamenali první evropští přistěhovalci. V době příchodu Britů žilo na tomto kontinentu 300 000 až 700 000 domorodců ve dvou až šesti stech kmenech, které se dále dělily na menší skupiny.⁸ Každý kmen měl vlastní jazyk, náboženství, pravidla a zvyky. V oblasti kolem dnešního jihoaustralského města Adelaide žilo několik patrilineárních klanů, kde se příslušnost ke skupině dědila po otci. Tyto klany se sdružovaly do kmenů podle územního rozčlenění. Naproti tomu některé kmeny v severní Austrálii uznávaly členství jen po matce a kmenová totožnost nebyla územní, ale zakládala se na sdílené mytologii a totemu.

Lze předpokládat, že etnická a kulturní rozmanitost pravěkých lovců a sběračů byla obrovská a oněch 5 až 8 milionů

našich předků, kteří tu byli v předvečer zemědělské revoluce, také žilo ve velkém množství kmenů s různorodými jazyky a kulturami.⁹ Takový byl důsledek kognitivní revoluce a vzniku mytologie. Geneticky naprosto totožní lidé žijící ve srovnatelném přírodním prostředí si představovali jinou skupinovou realitu a tu promítali do velmi rozličných společenských pravidel a hodnot.

Lovci, kteří před 30 000 lety žili na místě dnešních Věstonic, nejspíš mluvili jiným jazykem než lidé obývající území dnešního Předmostí u Přerova. Jeden kmen byl možná mírumilovný, kdežto druhý bojovný. Ve Věstonicích mohli žít v komuně, zatímco v Předmostí se společnost zakládala na rodině. Je možné, že Věstoničtí trávili dny vyřezáváním dřevěných sošek strážných duchů svého kmene, zatímco v Předmostí se příslušnost ke kmeni utužovala společným tancem. Můžeme si dokonce představit, že jedni věřili v reinkarnaci, kdežto druzí to považovali za nesmysl. A je docela myslitelné, že v jedné společnosti byly homosexuální vztahy tolerovány, zatímco ve druhé zcela zakázány.

Obecně řečeno, antropologické studium dnešních domorodců nám sice poodhaluje, jak taková společnost našich pradávných předků možná vypadala, ale v pravěku byla škála možností mnohem větší a v podstatě si jejich život neumíme dost dobře představit. Ve sporech o „přirozený způsob života“ *Homo sapiens* opomíjejí odborníci to hlavní, totiž fakt, že od nástupu kognitivní revoluce Sapiens už žádný přirozený způsob života nemá. Vždy si jen vybírá z nepřehledné palety možných kultur.

První zámožná společnost

Co tedy můžeme říci o životě před příchodem zemědělství? Většina lidí jistě žila v malých skupinách několika desítek až stovek osob. Je důležité si uvědomit, že tato společenství se skládala jen z lidí, protože to nebylo vždy samozřejmé. V zemědělské nebo průmyslové společnosti měla početní převahu domácí zvířata, která sice žila v podřízeném postavení vůči svým vlastníkům, ale přesto ke komunitě patřila. Dnešní novozélandská společnost čítá 4,5 milionu *Homo sapiens* a 50 milionů ovcí.

Toto pravidlo však mělo jednu výjimku, a sice psy. Pes byl první zvíře, které si lidé, ještě *před* nástupem zemědělské revoluce ochočili. O tom, kdy se tak stalo, se sice vedou spory, ale nezvratné důkazy o jeho domestikaci máme až z doby před 15 000 lety. Je však možné, že se první psi skamarádili s tlupou lidí již o tisíce let dříve.

Psi sloužili k lovu i k boji, ale také jako ochránci před divokou zvěří nebo lidskými vetřelci. To vedlo k vzájemnému porozumění i velké náklonnosti, takže někdy byli tito čtyřnozí členové lidské smečky dokonce obřadně pohřbíváni. A čím více si lidé se psem rozuměli, tím lepší potravu a péči mu poskytovali, takže docházelo k selektivnímu výběru. Přežívali především psi, kteří si dobře všímali potřeb a pocitů svých dvounohých přátel a kteří se naučili lidmi dokonce manipulovat, aby co nejlépe uspokojili své potřeby. Takové pouto,

jaké se za patnáct tisíc let vytvořilo se psy,¹⁰ nemá člověk s žádným jiným tvorem.

Členové skupiny se navzájem dobře znali, celý život byli obklopeni přáteli a příbuznými, ale téměř neznali soukromí. Jejich sousedé využívali stejné zdroje a zřejmě se o ně i často bojovalo, ale přátelské kontakty také existovaly: společný lov, obchod se vzácnými předměty, uzavírala se politická spojení a slavily náboženské svátky. Tato spolupráce byla jednou z nejdůležitějších schopností *Homo sapiens* a našim předkům poskytovala v soutěži s ostatními lidskými druhy zásadní výhodu. Někdy vznikly mezi sousedními skupinami tak těsné vztahy, že se tlupy dokonce sloučily a vznikl společný kmen stejného jazyka, mýtů, hodnot i pravidel.

Význam takových vztahů ale nesmíme přeceňovat. I když se sousední tlupy v ohrožení výjimečně spojily nebo uspořádaly společný lov či hostinu, žily převážně v izolaci. Obchod se zpravidla omezoval na luxusní předměty, jako mušle, jantar a barviva, a neexistují důkazy, že by se zabýval i potravinami. Žádná tlupa nebyla na obchodu závislá. I společenské a politické vztahy byly vzácné. Kmeny měly jen sezonní shromaždiště, nefungovaly jako teritoriální státy, neměly instituce ani osady. Lidé se vídali celé měsíce jen s příslušníky vlastní tlupy a během života potkali jen několik set jiných jedinců, obydlené území bylo rozlehlé a málo zalidněné. Před zemědělskou revolucí žilo na celé planetě méně lidí než v dnešní České republice.

Většina tlup se neustále stěhovala za potravou. Směr jejich pohybu určovala roční doba, migrace zvířat a sezona dozrávání. Tlupy se většinou pohybovaly jen po svém domovském území, někdy až stovky čtverečních kilometrů rozsáhlém.

V důsledku přírodní pohromy, násilného konfliktu, demografického tlaku nebo z iniciativy charismatického vůdce i naši předkové někdy opustili své domovské území a vydali se na průzkum nové oblasti. Takové výpravy nakonec vedly k celosvětové expanzi *Homo sapiens*. Stačilo, aby se skupina lovců a sběračů každých čtyřicet let rozdělila na dvě, jedna se usídlila o sto kilometrů dál a za pouhých 10 000 let už bylo pokryto území od východní Afriky až po Čínu.

Trvalé osady však vznikaly jen velmi výjimečně, když lidé našli bohatý zdroj potravy a mohli se díky sušení, uzení a (v arktických podmínkách) mražení potravin zdržet déle na jednom místě. Dávno před nástupem zemědělské revoluce se na břehu řek a moří, bohatých na ryby nebo vodní ptactvo, objevila první stálá sídla. Na indonéských ostrovech vznikaly rybářské vesnice možná už před 45 000 lety a možná byly základnou, z níž se *Homo sapiens* vydal na první zaoceánské dobrodružství a osídlil Austrálii.

* * *

Lidé se živili jen tím, co našli. Hledali termity, sbírali bobule, vykopávali hlízy, honili zajíce a lovíli bizony i mamuty, ale z hlediska získaných kalorií, výživy a surovin byl sběr plodů mnohem důležitější než lov. Nástroje byly na všechno prakticky stejné, hlavně oštěpy, pasti a hole na vyhrabávání hlíz. Důležitý byl i oděv, ale teprve když se *Sapiens* naučil vyrábět oblečení z kůží a kožešin, mohl proniknout do chladnějších oblastí a usadit se i za polárním kruhem.

Člověk ale vždy hledal víc než jen potravu a suroviny. Chtěl objevovat a poznávat. Aby přežil, musel si umět podrobně

představit půdorys svého území a znát zvyky zvířat i plodné období rostlin. Naučil se rozpoznávat jedovaté a léčivé bobule. Důležitá byla znalost střídání ročních období a varovných znamení před bouřkou či dlouhým obdobím sucha. Člověk musel zkoumat každý potok, strom, kámen i jeskyni. Každý člen tlupy musel umět vyrobit kamenný nůž, opravit potrhaný plášť, položit past na zajíce, ale i vědět, co dělat při uštknutí hadem, jak se zachovat při útoku hladového lva nebo sesuvu laviny. Zvládnout všechny tyto dovednosti trvalo léta. Pravěký lovec uměl během několika minut vyrobit z pazourku hrot oštěpu. Nám by se to nepodařilo ani za hodinu, protože neumíme odhadnout, kde se pazourek nebo čedič odštěpí, a na precizní opracování kamene nejsme dostatečně zruční.

Pravěký lovec měl širší, hlubší a rozmanitější znalosti svého okolí než většina jeho dnešních potomků, kteří žijí v průmyslové společnosti a kteří mohou přežít i s velmi chabými vědomostmi. Co vlastně potřebujete vědět o přírodě, abyste se uživil jako počítačový inženýr, pojišťovací agent, učitel dějepisu nebo dělník v továrně? Musíte mít značné znalosti z oboru, na který se specializujete, ale většinu životních nutností za vás obstarají jiní odborníci, jejichž všeobecné znalosti jsou také omezené. Lidstvo má dnes mnohem více informací než naši dávní předkové, ale jednotlivě byli pravěcí lovci a sběrači nejobratnějšími a nejerudovanějšími lidmi v dějinách.

Některé důkazy naznačují, že průměrná velikost mozku *Homo sapiens* se od doby, kdy se začal věnovat zemědělství, dokonce zmenšila.¹¹ Přežití pomocí lovu a sběru vyžadovalo od každého skvělé schopnosti. S příchodem zemědělství a průmyslu vznikly „rezervace pro blbce“, takže i méně

schopní jedinci mohou přežít jako nosiči vody nebo dělníci u pásu a předávat své geny dál.

Lovci byli dobře obeznámeni nejen s okolním světem zvířat, rostlin a nerostů, ale i s vnitřním vesmírem svého těla a smyslů. Naslouchali i nejtiššímu šustnutí trávy, zda někde nečíhá had, a pozorně se dívali do korun stromů, aby objevili ovoce, včelstvo nebo ptačí hnízdo. Pohybovali se tiše, hbitě a svižně a hlavně úsporně, a protože byli stále v pohybu, měli kondici maratonských běžců a obratnost, jaké dnes lidé nedosáhnou ani po letech cvičení jógy nebo tai-či.

* * *

Způsob života našich předků se měnil v závislosti na místě, kde přebývali, a to i podle ročních období, ale obecně můžeme tvrdit, že pravěcí lovci měli pohodlnější a spokojenější život než většina zemědělců, pastevců, dělníků a kancelářských úředníků, kteří přišli po nich.

V dnešní vyspělé společnosti pracují lidé v průměru 40 až 45 hodin týdně a v rozvojovém světě dokonce 60 až 80 hodin. Naproti tomu i současní lovci a sběrači, kteří žijí ve velmi náročných přírodních podmínkách, jaké nalezneme na poušti Kalahari, také pracují v průměru jen 35 až 45 hodin týdně. Loví přibližně každý třetí den, sběrem tráví 3 až 6 hodin denně, a pokud se nestane nic mimořádného, stačí to k obživě celé skupiny. Pravěcí lovci a sběrači, kteří žili na úrodnějších místech, než je dnešní Kalahari, dost možná trávili obstaráváním potravy a surovin ještě méně času. Měli také mnohem méně domácích prací, nemuseli mýt nádoby, luxovat koberce, leštit podlahy, měnit plenky ani platit účty.

Ekonomika našich pravěkých předků nabízela zajímavější život, než je práce v průmyslu nebo v zemědělství. Dnešní východoasijská dělnice odchází z domu kolem sedmé ráno, prodírá se znečištěnými ulicemi k deprimující dílně nebo továrně, tam měsíc co měsíc, rok co rok pracuje deset hodin denně na stejném stroji, domů se vrací večer, uvaří, umyje nádobí, vypere a jde vyčerpaná spát. Před třiceti tisíci lety by východoasijská lovkyně a sběračka vyšla z tábora s příbuznými a kamarádkami kolem osmé ráno, procházela by se po lukách a lesích, hledala houby, vykopávala jedlé hlízy, chytala žáby a občas musela prchat před tygrem. Už odpoledne by se ženy vrátily do tábora, aby připravily pokrm. Měly mnoho času na klevetění a vyprávění příběhů, mohly si hrát s dětmi a odpočívat. Samozřejmě je čas od času napadl tygr nebo uštknul had, ale zato je neohrožovaly nehody na silnicích ani průmyslové znečištění.

Sběrem se většinou dá získat velmi kvalitní a vyvážená strava. Nemělo by to překvapit, vždyť jídelníček našich předků se po stovky tisíc let zakládal právě na volně rostoucích plodinách a lidské tělo se tomu přizpůsobilo. Nálezy zkamenělých kostí ukazují, že pračlověk trpěl podvýživou nebo hladověním mnohem méně než pozdější zemědělci a byl i vyšší a zdravější. Průměrná délka života sice byla jen 30 až 40 let, ale snižovala ji hlavně dětská úmrtnost. Děti, které přežily první nebezpečná léta, měly slušnou naději, že se dožijí šedesátky, a mezi lovci se našli i osmdesátníci. I v současné kmenové společnosti má před sebou pětáctýřicetiletá žena dalších 20 let života a šedesátníci tvoří přibližně 5 až 8 procent populace.¹²

Před hladověním a podvýživou zachránila naše pravěké předky především rozmanitá strava. Zemědělci totiž na rozdíl

od lovců měli velmi omezenou a nevyváženou stravu a až do nedávna se často živili jedinou základní plodinou (pšenicí, bramborami, rýží), takže jim chyběly některé vitaminy, minerály nebo jiné živiny. Pravěcí lovci však měli rozmanitý jídelníček a zaručený přísun všeho potřebného. A také nebyli závislí na jediné potravíně, takže pokud se něco neurodilo, nepředstavovalo to pro ně žádnou katastrofu. Na druhou stranu stačilo dlouhé sucho, požár nebo zemětřesení a v zemědělské společnosti vypukl hladomor.

I pravěké tlupy byly ohroženy přírodními katastrofami a prožívaly období nouze a hladu, ale obvykle se s tím vyrovnávaly lépe. Nedostatek jedné potraviny nic neznamenal, sbíraly se a lovily ještě jiné anebo se šlo jinam.

V pravěku lidé také méně trpěli infekčními nemocemi. Většina nakažlivých chorob zemědělské a průmyslové společnosti (neštovice, zarděnky, tuberkulóza) totiž pochází od domácích zvířat a na člověka se přenesla až po zemědělské revoluci. Lovci a sběrači měli jen psy, takže těmito nemocemi netrpěli. V zemědělské a průmyslové společnosti se po dlouhá staletí žilo na hustě zabydleném území plném odpadků a špíny, kde se nákaza snadno šířila, kdežto lovci se pohybovali v malých skupinách po velkém prostoru, takže k epidemiím nedocházelo.

* * *

O těchto kmenech lovců a sběračů mluví odborníci jako o „první zámožné společnosti“, protože měly výživnou a rozmanitou stravu, poměrně krátkou pracovní dobu a nízký výskyt nakažlivých nemocí. Přesto bychom si ale jejich život

neměli příliš idealizovat. Ačkoli se jim dařilo mnohem lépe než pozdějším zemědělcům, žili v tvrdém a nelítostném světě. Prožívali období bídy, dětská úmrtnost byla vysoká a nehody jako pád ze stromu často znamenaly rozsudek smrti. Blízké osobní vazby nomádské tlupy vytvářely soudržnou společnost, ale nešťastníci, kteří se stali terčem posměchu nebo povolali nepřátelství ostatních, by rychle pochopili Sartrův výrok „Peklo jsou ti druzí...“ Lovci a sběrači dnešní doby někdy opustí nebo i zabijí staré či nemohoucí členy kmene, kteří se stávají přítěží. Nechtěná nemluvňata a děti jsou také zabíjeny a vyskytují se i případy lidských obětí z náboženských pohnutek.

Kmenové společenství Ache žilo v paraguayské džungli až do šedesátých let dvacátého století. Z jeho svědectví si můžeme udělat představu takového způsobu života. Vážený člen kmene měl právo být pohřben s mladou dívkou, kterou museli zavraždit. Antropologové zaznamenali případ, kdy byl opuštěn muž ve středním věku, protože onemocněl a ostatním nestačil. Zanechali ho pod stromem, na němž už seděli supi připravení na hostinu. Všichni byli překvapeni, když se jejich druh uzdravil a dokonce ostatní dohonil. Byl ale pokryt ptačími výkaly, takže se mu od té doby říkalo „Supí trus“.

Když se stará žena stala pro zbytek skupiny přítěží, jeden z mladších mužů se jí tiše připlížil za záda a zabil ji úderem sekery do hlavy. Jeden z příslušníků kmene zvědavým antropologům o životě v pralese řekl: „Staré ženy jsem zabíjel často. Pobíjím i své tety... Ženy se mne bály... Teď jsem kvůli těm bělochům polevil. Zabíjení neužitečných stařen bylo běžné.“ Když se dítě narodilo bez vlasů, bylo považováno za nevyvinuté a zlikvidováno. Jedna žena vzpomínala, jak její

první holčičku připravili o život, protože muži nechtěli ve skupině další dívku. Jindy zase jeden z mužů zabil malého chlapce, protože „byl rozmrzelý a brečel“. Jiné dítě bylo pohřbeno zaživa, protože „vypadalo divně a ostatní děti se mu smály“.¹³

Lid Ache bychom ale neměli hned odsuzovat. Antropologové, kteří s nimi žili celá léta, tvrdí, že násilí mezi dospělými bylo výjimečné. Muži i ženy směli střídat partnery a partnerky po libosti. Pořád se usmívali a smáli, neměli vůdce a panovačských lidí se stranili. O to málo, co měli, se rádi podělili a nehonili se za úspěchem ani bohatstvím. V životě si nejvíc vážili dobrých vztahů a pevného přátelství.¹⁴ Na zabíjení dětí, nemocných a starých lidí se dívali tak, jako my dnes nahlížíme na potraty či eutanasi. Musíme si také uvědomit, že domorodci byli loveni a bez milosti vražděni paraguayskými farmáři. Možná právě proto, že byli stále na útěku, museli tak tvrdě jednat s každým, kdo byl přítěží.

Ache, stejně jako každé jiné lidské společenství, je složitý organismus. Neměli bychom je idealizovat ani démonizovat. Ache nebyli ani dobří, ani zlí. Byli to jen lidé. A takoví byli i pravěcí lovci a sběrači.

Hovoří duchové

Co víme o duchovním životě pralidí? O jejich hospodářském životě máme slušnou představu na základě objektivních a vyčíslitelných faktorů. Můžeme například spočítat, kolik kalorií člověk denně potřeboval, aby přežil, kolik jich získal z jednoho kila vlašských ořechů a kolik ořechů mohl posbírat na čtverečním kilometru lesa. Jsme schopni poměrně dobře odhadnout jejich význam v jídelníčku našeho předka. Považoval ale ořechy za lahůdku? Věřil, že v ořešáku sídlí duch? Líbily se mu jeho listy? Pozval by chlapec dívku na schůzku do stínu ořešáku? Jinak řečeno, do světa pocitů, myšlenek a víry našich předků pronikáme jen stěží.

Většina vědců věří, že byl v pravěku rozšířený animismus (z latinského *anima*, duch, duše), podle něhož je svět zalidněn živoucími bytostmi, a ty jsou spolu v duchovním spojení. Animisté mají za to, že každé místo, zvíře, rostlina ba i přírodní jev mají své vědomí a pocity. I velký balvan na kopci má své pocity, touhy a potřeby. Můžeme ho rozzlobit i potěšit. Balvan nás může žádat o laskavost nebo pokárat, můžeme s ním hovořit, usmířovat si ho nebo mu vyhrožovat. Svého ducha má nejen balvan, ale i dub pod kopcem, potok v údolí, pramen na mýtině, keře okolo, pěšina a myši, vlci i vrány, které k němu chodí pít. V animistickém světě mají vlastního ducha nejen živí tvorové a nerosty, ale i bytosti nehmotné, jako jsou duchové zemřelých a přátelské i zlovolné bytosti, jež dnes nazýváme démony, vílami či anděly.

Animisté jsou přesvědčeni, že mezi lidskými a jinými bytostmi není žádná nepřekonatelná zeď, že spolu mohou navázat spojení přes písně, řeč, tance nebo obřady. Lovec může oslovit stádo srnců a požádat jednoho z nich, aby se obětoval. Mrtvé zvíře pak lovec požádá o odpuštění. Když někdo onemocní, šaman se spojí s duchem, který chorobu vyvolal, a snaží se ho usmířit anebo vyhnat, a pokud to nestačí, může poprosit jiné duchy o pomoc. Pro animisty jsou všechny bytosti, s nimiž navazuje kontakt, místní. Jsou vázány k určitému místu, neexistují univerzální bohové, ale jen konkrétní srnec, strom, pramen nebo duch.

Mezi lidmi a ostatními bytostmi nezeje propast a nepanuje žádná striktní hierarchie. Tyto ostatní bytosti tu nejsou proto, aby sloužily člověku, nejsou všemocné a neřídí svět podle svého přání. Svět se netočí ani kolem lidí, ani kolem jiné skupiny bytostí.

Animismus proto také není nějaké konkrétní náboženství. Je to obecné jméno pro tisíce různých, kultů, věr a názorů, jež sdílejí takový pohled na svět a na místo člověka v něm. Když říkáme, že pravěcí lovci byli nejspíš animisté, je to jako bychom řekli, že předmoderní zemědělci byli většinou teisté. Teismus (z řeckého *theos*, bůh) je víra, že světový řád je založen na hierarchickém vztahu mezi lidmi a malou skupinou nadpozemských bytostí – bohů. Nejspíš proto platí, že starověcí zemědělci byli teisté, ale přesný obraz nemáme. Teistické náboženství je velmi různorodé a zahrnuje polské rabíny z osmnáctého století, americké puritány, kteří v té době páčili čarodějnice v Massachusetts, aztécké kněze z Mexika patnáctého století, súfijské mystiky z Íránu dvanáctého století, vikingské válečníky z desátého století, římské legionáře

z druhého století i čínské úřednictvo z prvního století. Každé z nich by považovalo víru i zvyky ostatních teistů za velmi podezřelé a kacírské. Věřoučné rozdíly mezi animistickými lovci byly zřejmě stejně velké a dost možná i jejich náboženství procházelo různými proměnami, reformami a zvraty.

Máme bohužel jen takové obecné postřehy. Každý pokus popsat pravěkou spiritualitu je nanejvýš spekulativní, protože o ní nemáme téměř žádné důkazy, a těch málo, které máme, několik předmětů a jeskynních maleb, můžeme vykládat různě. Když někteří učenci tvrdí, že vědí, co pravěcí lovci cítili, vypovídají víc o sobě než o náboženství doby kamenné.

Místo vymyšlení pohádek o votivních předmětech z hrobů, jeskynních malbách a kostěných soškách si raději přiznejme, že o náboženství pravěkých lovců máme jen mlhavou představu. Předpokládáme, že to byli animisté, ale nevíme, k jakým duchům se obraceli, jaké svátky slavili, ani co považovali za společenské tabu. A nemáme ani potuchy, jaké příběhy si vyprávěli. Je to jedna z největších mezer v chápání lidských dějin.

* * *

Sociopolitické uspořádání paleolitického společenství je další oblast, o níž nevíme téměř nic. Odborníci se neshodnou ani v tak základních věcech, jako je soukromý majetek, monogamní vztahy nebo existence rodiny v dnešním slova smyslu. Společenský řád jistě nebyl všude stejný. Některé skupiny mohly být rovnostářské jako začínající rodinná ekologická farma, kde se podporuje inovace, ale dochází ke zmatkům, zatímco jiné mohly být přísně hierarchické jako velká právnická firma, a tedy výkonné, ale málo přizpůsobivé.

V ruském Sungiru našli archeologové 30 000 let staré pohřebiště lovců mamutů. V jednom hrobě ležela kostra padesátiletého muže, kterou pokrývaly šňůrky korálek z mamutích klů v neuvěřitelném počtu kolem tří tisíc. Mrtvý muž měl klobouk ozdobený liščími zuby a na ruku dokonce dvacet pět náramků z mamutích klů. V ostatních hrobech z téže lokality bylo předmětů mnohem méně. Archeologové proto usoudili, že sungirští lovci mamutů žili v hierarchické společnosti a mrtvý muž byl náčelníkem tlupy nebo dokonce celého kmene. Je totiž vysoce nepravděpodobné, že by takové množství pohřebních předmětů mohlo být dílem skupiny několika desítek osob.

Našel se však ještě zajímavější hrob, se dvěma kostrami pohřbenými hlavami k sobě. Jedna patřila chlapci ve věku 12 až 13 let, druhá dívce 9 až 10leté, která trpěla těžkou deformitou pánve. Chlapec byl pokryt 5000 korálky z mamutích klů, jeho klobouk byl zdobený liščími zuby a na opasku bylo liščích zubů 250 (musely pocházet z alespoň šedesáti lišek). Dívku zdobilo dokonce 5250 korálek. Kolem obou dětí bylo mnoho sošek i jiných předmětů z mamutích klů. Můžeme odhadovat, že zručnému řemeslníkovi trvala výroba jednoho korálku přibližně 45 minut. Když odhlédneme od ostatních předmětů, jen výroba 10 000 korálek, kterými byly děti pokryty, vyžadovala 7500 hodin jemné a přesné práce, tedy přes tři roky života zručného řemeslníka!

Nelze předpokládat, že by se sungirské děti už v tak mladém věku mohly osvědčit jako skvělí lovci či schopní náčelníci. Tak honosný pohřeb se dá vysvětlit jen kulturní normou. Jedna teorie zastává názor, že děti zdědily postavení po rodičích, protože to byly děti náčelníka společenství, které

buď věřilo ve výlučný status určité rodiny, nebo se striktně drželo pravidel následnictví. Podle druhé teorie je možné, že děti byly už od narození považovány za převtělení mrtvých duchů. A třetí teorie nabízí vysvětlení, že pohřeb s takovou pompou nesvědčí o jejich společenském postavení, ale o tom, jakou smrtí zemřely. Možná byly rituálně obětovány v rámci pohřebního obřadu významného náčelníka a pak slavnostně uloženy do hrobu.¹⁵

Ať tak či onak, děti ze Sungiru nám poskytují jeden z nejlepších důkazů, že již před 30 000 lety žil *Homo sapiens* podle společenskopolitických pravidel, která daleko přesahují diktát genů a chování ostatních lidských a zvířecích druhů.

Válka, nebo mír?

A nakonec je tu ošemetná otázka války. Někteří vědci si pravěké společenství představují jako ráj míru a tvrdí, že válka i násilí začaly až s nástupem zemědělské revoluce a soukromého vlastnictví. Jiní se naopak domnívají, že život doby kamenné byl mimořádně krutý a násilný. Obě teorie ale stojí na vodě a s tehdejší skutečností je pojí jen tenká nitka několika archeologických důkazů a antropologické pozorování současných primitivních kmenů.

Takové postřehy jsou zajímavé, ale značně problematické. Dnešní lovci a sběrači žijí především v nehostinných a odlehklých oblastech, jako je Arktida nebo Kalahari, které jsou řídko osídlené a příležitostí k potyčkám se sousedy je málo. V poslední době navíc patří pod pravomoce států, které zabráňují vzniku rozsáhlých konfliktů. Velké a relativně husté populace nezávislých kmenů mohli antropologové zkoumat jen na dvou místech: v devatenáctém století na severozápadě Severní Ameriky a na severu Austrálie na přelomu devatenáctého a dvacátého století. A jak zjistili, kmeny indiánů i Aboriginců často vedly války.

Archeologických nálezů je málo a jejich výklad je sporný. Jaké stopy by po sobě zanechala válka, která zuřila před desítkami tisíc let? V té době nebyla žádná opevnění ani zdivo, žádné granáty a dokonce ani meče a štíty. Pravěké kopí mohlo zabít člověka, ale i lovnou zvěř, a ani výklad zkamenělých lidských kostí není jednoznačný. Zlomenina může svědčit

o násilí, ale stejně dobře mohlo jít o nehodu. Ani nepřítomnost fraktur nebo šrámů na kostech není důkazem, že daná osoba nezemřela násilnou smrtí. Mohla podlehnout zranění měkkých tkání, které na kostech žádné stopy nezanechá. A musíme si uvědomit, že v předindustriální době více než 90 procent obětí války neumíralo na zranění, ale podlehlo hladu, chladu a nemocem. Představme si, že před 30 000 lety si jistý kmen podrobil sousedy a vyhnal je z jejich území. V rozhodující bitvě bylo zabito deset, možná dvacet příslušníků poražené strany. Následujícího roku ale sto členů této skupiny podlehlo nemoci, hladu a nepřízní počasí. Když archeologové najdou oněch sto deset koster, nejspíš usoudí, že většina těchto lidí se stala obětí nějaké přírodní katastrofy. Jak poznat, že jde o následky nelítostného konfliktu?

S těmito výhradami se můžeme dívat na archeologické nálezy. V Portugalsku byl proveden průzkum čtyř set koster z doby těsně před příchodem zemědělství. Jen na dvou z nich byly zjištěny známky násilí. Podobný průzkum čtyř set koster ze stejného období v Izraeli objevil jen v jediné lebce prasklinu, kterou bychom mohli přisoudit lidskému násilí.

Třetí průzkum čtyř set koster z různých předindustriálních nalezišť v údolí Dunaje zjistil zranění na osmnácti kostrách. Mohlo by se zdát, že 18 ze 400 není mnoho, ale je to ve skutečnosti vysoké procento. Pokud oněch 18 osob opravdu zemřelo ve střetu s člověkem, znamená to, že v pravěkém Podunají umíralo násilnou smrtí 4,5 procenta populace. Dnešní celosvětový průměr obětí válek včetně vražd je 1,5 procenta. Ve dvacátém století zahynulo v důsledku lidského násilí jen 5 procent lidí, a přitom šlo o období nejkrvavějších válek a největší genocidy v dějinách. Pokud by byl výsledek takového

průzkumu reprezentativní, život v pravěkém Podunají byl stejně krutý jako minulé století.*

Deprimující zjištění z Podunají nachází oporu v nálezech z jiných regionů. Například v súdánském Jabl Sahaba byl objeven 12 000 let starý hřbitov s ostatky 59 osob. Na kostech 24 z nich, tedy ve čtyřiceti procentech ostatků, byly objeveny zaryté hroty šípů a kopí, přičemž kostra jedné ženy nesla známky dvanácti zranění. V bavorské jeskyni Ofnet našli archeologové ostatky 38 obětí převážně žen a dětí, které byly hozeny do dvou masových hrobů. Polovina z nich, včetně dětí, nesla neklamné známky poškození lidskou zbraní, jako jsou nože a kyje. Největší stopy násilí vykazovaly kostry starších mužů. Je tedy pravděpodobné, že tu byla vyvražděna celá skupina lovců.

Co lépe vystihuje život našich pravěkých předků – mírumilovné kostry z Izraele a Portugalska, nebo jatka z Jabl Sahaba a z jeskyně Ofnet? Ani jedno, ani druhé. Tito lidé nejspíš vyznávali různá náboženství, jejich společenství byla různě uspořádaná a ani četnost konfliktů nebyla všude stejná. Někdy a někde žili v klidu a míru, jindy a jinde je obklopovalo nemilosrdné násilí.¹⁶

* Lze namítnout, že někteří z osmnácti obyvatel pravěkého Podunají mohli zranění, která vidíme na jejich ostatcích, přežít. Možná byli jen ranění. Tento počet ale s největší pravděpodobností vyvažují úmrtí, k nimž došlo v důsledku zranění měkkých tkání a neviditelných útrap, které s sebou válka přináší.

Závoj mlčení

Celkový obraz života v pravěku si tvoříme jen stěží a konkrétní události jsou zahaleny příkrovem času. Když skupina *Sapiens* poprvé vstoupila do údolí, kde žili neandrtálci, mohlo se během následujících let odehrávat historické drama. Z takového setkání se ale do naší doby zachovalo jen několik zkamenělých kostí a kamenných nástrojů, které i přes sebevětší snahu odborníků nemohou promluvit. Můžeme z nich získat informace o lidské anatomii, výrobních postupech, stravě a snad i o společenském uspořádání, ale nevypovídají nic o politickém spojení se sousedy, nezmiňují duchy mrtvých, kteří dohodě žehnali, ani nesdělují, v jaké duchy věřil ten, kdo věnoval místnímu šamanovi korálky z mamutích klů, aby si zajistil jejich přízeň.

Závoj mlčení zahaluje desetitisíce let dějin, které mohly být svědkem válek a revolucí, extatických náboženských hnutí, hlubokých filozofických úvah i skvostných uměleckých děl. Lovci a sběrači mohli mít své vítězné Napoleony vládnucí říši o rozloze tisíc kilometrů čtverečních, geniální Beethoveny, kteří sice neměli symfonické orchestry, ale melodií bambusové píšťalky přiváděli posluchače k slzám, i proroky, vystupující ovšem jako poslové ducha místního dubu, nikoli všemocného boha stvořitele. To vše jsou samozřejmě jen dohady. Závoj mlčení všechno zahaluje, nevíme, co se stalo ani jak se to stalo.

Odborníci si většinou kladou jen takové otázky, které se dají zodpovědět. Dokud neobjevíme nějakou novou metodu

výzkumu, jako stroj na cestování v čase nebo dorozumění s duchy zemřelých, zřejmě se nedozvíme, v co věřili dávní lovci ani jaké politické zvraty otrásaly jejich světem. Přesto jsou důležité i otázky, na které není odpověď. Nemůžeme mávnout rukou nad šedesáti sedmdesáti tisíci lety dějin Homo sapiens, jako by se tehdy nic důležitého nestalo.

Ve skutečnosti byla jejich doba převratná. Nejenže dotvořili mysl, kterou užíváme, ale přetvořili i celý svět. Cestovatelé, kteří dnes objevují sibiřskou tundru, pouště střední Austrálie nebo amazonský deštný prales, mívají pocit, že vstupují do nedotčené krajiny, kam ještě lidská noha nevstoupila. Je to však mylné zdání. Před námi tam už byli naši pravěcí předci a proměnili husté pralesy i odlehlé pustiny. To oni ovlivnili ekologii planety dávno předtím, než byla postavena první osada zemědělců. Putující tlupy Sapiens byly nejdůležitější ale i nejničivější silou, která se kdy v živočišné říši objevila.

POTOPA

Před kognitivní revolucí žili lidé všech druhů jen v Africe a v Eurasii. Tu a tam přeplavali úzký průliv nebo se přeplavili na improvizovaném voru a osídlili nějaký ostrov (Flores již před 850 000 lety), ale daleko na otevřené moře se nepouštěli. Amerika, Austrálie nebo odlehlé ostrovy jako Madagaskar, Nový Zéland či Havajské ostrovy byly mimo jejich dosah.

Moře překázelo nejen jim, ale i mnoha africkým, evropským a asijským zvířatům i rostlinám v postupu do „vnějšího světa“. Proto se organismy v odlehlých končinách, jako je Austrálie a Madagaskar, vyvíjely po miliony let v izolaci a tolik se liší od svých afroasijských příbuzných. Země byla rozdělena na několik ekosystémů a každý z nich měl svou jedinečnou flóru a faunu. *Homo sapiens* však měl takové biologické bujarosti učinit přítrž.

Po nástupu kognitivní revoluce si osvojil nové výrobní postupy, získal organizační schopnosti a možná i širší rozhled, opustil afroasijskou oblast a osídlil celý svět. Prvním úspěchem byla kolonizace Austrálie přibližně před 45 000 lety. Takový úctyhodný výkon se dá jen obtížně vysvětlit. Člověk

musel překonat celou řadu mořských průlivů, někdy i stokilometrových, a takřka přes noc se přizpůsobit radikálně odlišnému prostředí.

Podle celkem přijatelné teorie se přibližně před 45 000 lety na indonéských ostrovech (oddělených od Asie i navzájem od sebe úzkými průlivy) vytvořila první námořní společnost. Pravěcí Indonésané se naučili stavět a ovládat námořní plavidla i rybařit, stali se obchodníky a objeviteli a nakonec se doplavili až do Austrálie. Byla to bezprecedentní transformace lidských schopností a způsobu života. Vždyť doposud všichni živočichové, kteří vstoupili ze souše do moře, ať už to byli tuleni, delfíni či mořské krávy, se museli nejprve po miliony let vyvíjet, než se jim přizpůsobily orgány a tělo získalo hydrodynamický tvar, kdežto Sapiens, potomci primátů z africké savany, se stali tichomořskými mořeplavci i bez mrožích ploutví a nemuseli čekat, až jim nos doputuje na vršek hlavy jako velrybám.

Archeologové sice ještě neobjevili vory, vesla ani rybářské osady z doby před 45 000 lety – a nejspíš je ani nikdy nenajdou, protože stoupající hladina oceánů pohřbila pravěké pobřeží Indonésie hluboko pod vodou –, ale existují přesvědčivé nepřímé důkazy, které tuto teorii podporují. Během několika tisíc let po kolonizaci Austrálie osídlil Sapiens i celou řadu odlehlých ostrůvků severně od kontinentu. Některé z nich, jako například Buka a Manus, dělí od nejbližší pevniny dokonce 200 kilometrů otevřeného moře. Museli to být schopní mořeplavci, když dopluli až na Manus, a museli mít dobré lodě. A jak již bylo řečeno, o pravidelném námořním obchodu mezi těmito ostrovy, například Novým Irskem a Novou Británií, existují přesvědčivé důkazy.¹⁷

Cesta našich dávných předků do Austrálie je jednou z největších událostí dějin. Je přinejmenším stejně významná jako Kolumbova plavba do Ameriky nebo let Apolla 11 na Měsíc. Člověk poprvé opustil afroasijský ekologický systém a stal se prvním velkým suchozemským savcem, kterému se podařilo vycestovat z afroasijské pevniny. V okamžiku, kdy první pravěký lovec vstoupil na australskou půdu, stanul na vrcholu potravinového řetězce a stal se nejnebezpečnějším druhem na Zemi.

I dříve se lidé uměli obratně přizpůsobovat novým podmínkám, úspěšně osidlovali nové oblasti a adaptovali se, ale životní prostředí měnili jen minimálně. Australští osadníci, či lépe řečeno dobyvatelé, zašli mnohem dál. Změnili australský ekosystém k nepoznání.

První lidský otisk na písčité australské pláži po chvíli smyla vlna. Ale jak dobyvatelé pokračovali v cestě do vnitrozemí, nechávali za sebou stopy, jež nic smazat nemohlo. Setkávali se s podivným světem neznámých tvorů, mezi něž patřil dvoumetrákový klokan, největší vačnatec a dravec kontinentu. Ze stromů na ně shlíželi koalové tak ohromní, že rozhodně nevypadali jako roztomilí plyšáci, po pláních se proháněl nelétavý pták dvakrát větší než dnešní pštros, v podrostu se plížily ještěrky podobné drakům i pětimetroví hadi a v lesích žil gigantický diprotodon, dvouapůltunový vombat. Kromě ptáků a plazů to byli samí vačnatci a stejně jako klokanům se jim rodila malá, bezmocná, nevyvinutá mláďata, která se živila mateřským mlékem v břišním vaku. V Africe a v Asii téměř žádní vačnatci nežijí, ale v Austrálii neměli konkurenci.

Během několika tisíc let celá megafauna zmizela. Z dvaceti čtyř druhů australských zvířat vážících nad 50 kilogramů